

مقدمه

سرمایه اجتماعی^۱ موضوع اصلی مورد توجه در این مقاله است. منظور از سرمایه اجتماعی شبکه‌های از روابط و پیوندهای مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین فردی و بین گروهی و تعاملات افراد با گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی است که قرین همبستگی و انسجام اجتماعی و برخورداری افراد و گروه‌ها از حمایت اجتماعی و انرژی لازم برای تسهیل کنش‌ها در جهت تحقق اهداف فردی و جمعی باشد.^۲

در هر جامعه‌ای علاوه بر سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، انسانی و نمادین با نوع گونه‌ها و میزانی از سرمایه اجتماعی هم سر و کار داریم که با دیگر انواع سرمایه رابطه متقابل دارد. سرمایه اجتماعی در جوامع سنتی (ماقبل مدرن) بیشتر جنبه درون گروهی توأم با اعتماد اجتماعی محدود و خاص داشته است که امروز آن را به نام سرمایه اجتماعی قدیم^۳ می‌شناسند. در جوامع مدرن با نوع دیگری از سرمایه اجتماعی سر و کار داریم که بیشتر جنبه بین گروهی توأم با اعتماد اجتماعی تعمیم یافته و عام دارد که از آن با عنوان سرمایه اجتماعی جدید^۴ نام می‌برند. در جوامع در حال گذار امروزی مانند ایران که به تبع ارتباط با جهان مدرن و اجرای برنامه‌های نوسازی از بالا توسط دولت‌ها، سرمایه اجتماعی قدیم دچار فرسایش شده و سرمایه اجتماعی جدید هم آن طور که باید شکل نگرفته با نوعی نابسامانی اجتماعی در سطوح کلان و خرد^۵ سر و کار پیدا کرده‌ایم که معرف پیدایش گسل‌ها و گسست‌های اجتماعی و منبع اصلی زایش و افزایش انواع مسائل و آسیب‌های اجتماعی است.

در این جوامع بخصوص در مناطق شهری و مدرن که با فرسایش سرمایه اجتماعی قدیم و عدم جایگزینی سرمایه اجتماعی جدید مواجهیم، افراد و گروه‌های رها شده از تار و بود ساختارها، نهادها و روابط در حال زوال پیشامدرن، در شرایط ضعف یا نبود ساختارها، هنجارها و بویژه نهادهای مدنی مدرن، دچار گسسته سرگردانی، بلاتکلیفی، احساس عدم برخورداری از حمایت جمعی، بی‌اعتمادی، سرخوردگی، افسردگی و نارضایتی می‌شوند. این شرایط تحت تاثیر جریان‌های به هم پیوسته

سرمایه اجتماعی در ایران

وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان شناسی گذار

(چالش‌ها و چاره‌ها)

محمد عبداللهی - میرطاهر موسوی

جهانی شدن و محلی شدن، زمینه را برای ظهور پدیده‌های متناقضی چون فردگرایی‌های خودخواهانه^۶ و جمع‌گرایی‌های خاص‌گرایانه^۷ یا برون‌گرایی و پیوستن به جریان‌های فراملی فراهم می‌سازد. در حالت اول، افراد برای تامین منافع فردی خود منافع جمعی را نادیده می‌گیرند و در حالت دوم، منافع جمعی خاص محلی یا عام فراملی بر مصالح جمعی عام ملی اولویت پیدا می‌کند. بحران نظم و اخلاق عمومی تشدید می‌شود و شرایط لازم برای افزایش مسائل و آسیب‌های اجتماعی چون قانون‌ستیزی، پرخاشگری علیه خود و غیر (خودکشی و دیگرکشی)، اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، سرقت، تکدی، روسپیگری و رواج دروغ و تزویر و... پدید می‌آید. پیدایش و افزایش برخی از مسائل فوق، بیانگر فرایند فرسایش سرمایه اجتماعی قدیم و ضعف سرمایه اجتماعی جدید، یعنی ایجاد گسست در شبکه روابط و پیوندهای مبتنی بر اعتماد بین افراد و گروه‌ها و تعامل افراد با گروه‌ها، ضعف تعهد، همبستگی، انسجام و مشارکت جمعی عام، ضعف آمریت نهادین و نمادین هنجارها و بحران در نظم و اخلاق عمومی و حرفه‌ای و سرد و بی‌روح شدن زندگی است. این امر هر چند خود معلول مجموعه شرایط و عوامل به هم پیوسته اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است ولی به نوبه خود بر همه آن‌ها تاثیر متقابل و اثرات بازگشتی دارد.

با پیدایش چنین شرایطی، نه تنها ساماندهی نظم و مدیریت مسالمت‌آمیز و خردمندانه و مشارکت‌جویانه تضادها و توسعه، بلکه بقا و تداوم حیات اجتماعی در جامعه با چالش‌های درونی و برونی جدی روبرو می‌شود که مقابله صحیح با آن‌ها موقوف به شناخت وضعیت موجود، ترسیم وضعیت مطلوب و اتخاذ سیاست‌های جامع‌مبنتی بر یافته‌های علمی بسیار دقیق و روزآمد برای گذار از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب است.

بنابراین پرسش آغازین مورد توجه در این مقاله، ناظر بر این است که وضعیت موجود سرمایه اجتماعی در ایران چگونه است و چرا؟ وضعیت مطلوب آن می‌تواند چگونه باشد یا باید چگونه باشد؟ و برای گذار از وضعیت موجود به مطلوب چه می‌توان کرد؟

پاسخ به هر یک از این پرسش‌ها، بدون بهره‌گیری از نتایج پژوهش‌های قبلی و انجام پژوهش‌های

علمی گسترده عمیق و روزآمد در سطح ملی میسر نیست. بنابراین، پژوهش درباره سرمایه اجتماعی در ایران از ضرورت و اهمیت علمی و اجتماعی قابل توجهی برخوردار است. در بعد علمی، علاوه بر ابهامات نظری موجود درباره سرمایه اجتماعی، پرسش‌های عدیده‌ای درباره وضعیت سرمایه اجتماعی بویژه گونه‌ها، ابعاد و میزان آن در ایران، علل و عوامل موثر بر روند تحولات آن در سطح ملی و پیامدهایش وجود دارد که ارائه پاسخ‌های علمی قانع‌کننده به آن‌ها که مورد وفاق اجتماع علمی هم باشد، منوط به تولید ایده‌ها و داده‌های نوین علمی توسط اصحاب تخصص، بویژه جامعه‌شناسانی است که در این حوزه اشتغال فکری

بیشتری دارند.

توسط پژوهشگران تولید شوند. به وسیله نهادهای رسمی و غیررسمی و بویژه نهادهای مننی ترویج شوند و تمهیدات لازم برای بکارگیری آن‌ها در عمل فراهم شود. با توجه به این ضرورت‌ها در سال ۱۳۸۳ طبق ماده ۹۸ قانون برنامه چهارم توسعه دولت مکلف شده است هر سال به طور مستمر نسبت به سنجش سرمایه اجتماعی ایرانیان و احصای علل و عوامل موثر بر آن اهتمام ورزد. این مقاله با استفاده از داده‌های پژوهشی تهیه شده که در راستای پاسخ به ضرورت‌های فوق در دست انجام است.

۱. مبانی نظری و تجربی سرمایه اجتماعی
در هر جامعه‌ای خرده‌نظام اجتماع در ارتباط با سایر خرده‌نظام‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی اصلی‌ترین منبع و قلمرو روابط و تعاملات اجتماعی توم با احساسات و عواطفی است که مولد

سیطره سیستم (خرده‌نظام‌های اقتصادی و سیاسی) بر جهان حیاتی (خرده‌نظام‌های اجتماعی-فرهنگی)، زندگی نسبتاً سرد و بی‌روح شده و کنش‌های ارتباطی تحت‌الشعاع کنش‌های ابزاری قرار گرفته‌اند. این امر منجر به پیدایش و افزایش انواع مسائل و آسیب‌های اجتماعی شده و صاحب‌نظران در تحلیل آن‌ها به اهمیت و نقش سرمایه اجتماعی در روند توسعه همه جانبه و متوازن پی برده‌اند. در دهه‌های پایانی هزاره دوم، متعاقب مطرح شدن موضوع توسعه پایدار و بویژه توسعه اجتماعی، مفهوم سرمایه اجتماعی بیش از پیش مطرح نظر قرار گرفت (Halpern, ۲۰۰۱). با شروع هزاره سوم هم توجه روزافزون نسبت به جایگاه و نقش سرمایه اجتماعی تلوم یافته به طوری که امروز با حجم قابل توجهی از منابع و متون مرتبط با سرمایه اجتماعی سر و کار داریم (Schaik, ۲۰۰۵). اما با این‌که مضمون و مفهوم سرمایه اجتماعی در بعد نظری و تجربی مورد توجه صاحب‌نظران و پژوهشگران اجتماعی قرار گرفته است، ولی هنوز با ابهامات نظری و روش‌شناختی عدیده‌ای روبروست (Rose, ۱۹۹۸: ۹۰).

وجود منابع

متعددی که در ارتباط با مفهوم سرمایه اجتماعی و وضعیت آن در ایران ترجمه یا تولید شده است، سرمایه اجتماعی هنوز در سطح ملی به صورتی جامع و

قابل توجیه از لحاظ نظری و تجربی توصیف و تحلیل نشده است. در بعد اجتماعی یا عملی هم با توجه به جایگاه و نقش بسیار مهم سرمایه اجتماعی نوین در ایران و رابطه متقابل آن با سایر انواع سرمایه‌ها، بخش‌های اجرایی و برنامه‌ریزی برای مدیریت فرایند توسعه اجتماعی، به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد و مولفه‌های توسعه همه‌جانبه و متوازن و پایدار ملی نیازمند اطلاعات روزآمد درباره وضعیت موجود دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار از وضعیت موجود به مطلوب هستند. علاوه بر این، سرمایه اجتماعی بر فرایند تحول مسائل و آسیب‌های اجتماعی هم تاثیرگذار است از این رو مسئولان و کنشگران فعال در این حوزه و حتی عامه مردم هم برای هدایت اقدامات پیشگیرانه در باب مسائل اجتماعی، نیازمند اطلاعات علمی لازم در این باره هستند که باید

تمهیدات متقابل برای وصل یکدیگر و ایجاد اعتماد، همبستگی، انسجام و محیط گرم و سینرژی لازم برای سلامت جسمانی، روانی، شور و نشاط اجتماعی است. در جوامع سنتی غلبه اجتماع بر سایر خرده‌نظام‌ها، زندگی گرم و پراحساسی را در درون اجتماعات کوچک خانوادگی، طایفه‌ای و قومی پدید می‌آورد که هر چند برای اعضای هر یک از آن گروه‌ها مثبت محسوب می‌شود، ولی برای بسط تعاملات اعضای آن گروه‌ها و روابط آن‌ها با گروه‌های دیگر ایجاد مشکل می‌کند. در جوامع مدرن هم با وجود پیدایش و گسترش نهادهای مدنی جدید شکل‌گیری اجتماع جامعه‌ای یا اجتماع اجتماعات و رشد سرمایه اجتماعی جدید بین گروهی، البته در قالب نظام سرمایه‌داری با

(Rose, ۱۹۹۸: ۵; Paxton,

مرور انتقادی دیدگاه‌های نظری و منابع تجربی و جمع‌بندی یافته‌های آن‌ها و تلاش برای حل مسائل نظری و روش‌شناسی، پیش‌نیاز دستیابی به یک چارچوب مفهومی تلفیقی و جامع است که بتواند با رفع مسائل نظری و کاهش شکاف بین بخش نظری و بخش روش‌شناسی، مبنای انجام تحقیقات تجربی لازم برای سنجش سرمایه اجتماعی در ایران قرار گیرد.

۱.۱. نمود مضمون سرمایه اجتماعی در آثار صاحب‌نظران و دیدگاه‌های کلاسیک

مضمون سرمایه اجتماعی در بعد عینی و ساختاری در سطح کلان مورد توجه دورکیم (۱۳۵۹)، در بعد ذهنی یا شناختی در سطح خرد مورد نظر وبر (۱۳۷۳) و مید (۱۹۶۷) و در بعد ارتباطی و تعاملاتی آن در سطح شبکه روابط، مورد توجه زمیل (۱۳۷۲) و وولف (۱۹۵۰) قرار گرفته است. علاوه بر اینان، دیدگاه

مبادله بویژه تئوری هومنز درباره تحلیل رفتارهای مبادله‌ای انسان با عوامل زیستی- روانی از جمله نقش احساس بهره‌مندی و لذت طرفین مبادله در تلاوم و استمرار روابط مبادله‌ای (۱۹۵۸) و دیدگاه تضاد مبتنی بر ماتریالیسم دیالکتیک و ماتریالیسم تاریخی مارکس در توجه به شرایط مادی تولید، از جمله نیروهای مولد و روابط تولیدی در شکل‌گیری روابط و تعاملات اجتماعی (۱۹۷۳)، در پی‌ریزی مبنای نظری و تجربی و شکل‌گیری مفهوم سرمایه اجتماعی بی‌تأثیر نبوده است.

دیدگاه‌های کلاسیک از مساله دوانگاری یا دوگانه‌بینی‌های تقلیل‌گرایانه نظم در برابر تضاد فرد در برابر جمع و ذهن در برابر عین رنج می‌برده‌اند، چیزی که در دیدگاه‌های تلفیق‌گرایانه نوین معاصر رنگ باخته است. اغلب جامعه‌شناسان بزرگ معاصر جوامع توسعه یافته که وارث منابع و متون علوم اجتماعی نسل‌های پیش از خود بوده‌اند، ضمن مرور انتقادی آثار صاحب‌نظران کلاسیک سعی کرده‌اند با دوری از دوانگاری‌ها در تحلیل پدیده‌ها و مسائل اجتماعی، همه جنبه‌ها و ابعاد آن‌ها را در قالب دیدگاه‌های تلفیقی جامع‌تر مورد توجه قرار دهند.

۲.۱. مفهوم سرمایه اجتماعی در آثار صاحب‌نظران و دیدگاه‌های تلفیق‌گرای نوین معاصر

تالکت پارسونز اجتماع را یکی از چهار خرده‌نظام لازم برای حفظ نظم در هر جامعه‌ای می‌داند. اجتماع حوزه تعاملات اجتماعی برای رشد و شکوفایی احساسات، عواطف و تولید تعهد، وفاداری و مسئولیت‌پذیری لازم برای به هم وصل کردن افراد و گروه‌هاست. پیدایش دوستی، مودت، اعتماد، همبستگی و انسجام اجتماعی از کارکردهای خاص خرده‌نظام اجتماع است. کم و کیف کارکرد اجتماع به نوع اجتماع (محلی، ملی و بین‌المللی) و ویژگی‌های سایر خرده‌نظام‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و نوع تعامل آن‌ها با هم بستگی دارد. بر اساس متغیرهای الگویی پارسونز در جوامع سنتی که در آن‌ها اجتماعات محلی کوچک^۷ غالب است، خاص‌گرایی، عاطفه‌گرایی، رابطه‌گرایی و جانبداری و در جوامع مدرن، عام‌گرایی، خردگرایی، ضابطه‌گرایی و... رواج دارد. در دیدگاه پارسونز اجتماع جامعه‌ای^۸ در سطح کلان

نماد انسجام جمعی عام و وحدت ملی است که در سطح خرد به صورت هویت و احساس تعلق و تعهد جمعی عام در قالب نظام شخصیتی نمود می‌یابد. مطالب پارسونز درباره انواع اجتماعات خاص و عام و متغیرهای الگویی او، منبع مباحث جدیدی شده است که امروز در ارتباط با انواع یا گونه‌های سرمایه‌های قدیم (درون‌گروهی) و جدید (بین‌گروهی) مطرح می‌شود (Parsons, ۱۹۶۶).

یورگن هابرماس هم در بحث از حوزه جهان ما یا اجتماع و نظم اجتماعی، ضمن تأثیرپذیری از پارسونز ایده‌های جدیدی مطرح کرده است. هابرماس سرمایه اجتماعی به معنی وفاقی تفاهمی و کنش ارتباطی و هنجارهای عام فراگروهی را محصول جهان حیاتی^۹ و حوزه عمومی^{۱۰} می‌داند. حوزه عمومی فضایی است که در آن کنشگران اجتماعی می‌توانند به دور از دخالت سیستم که معمولاً با زبان ثروت و قدرت (تطمیع و تهدید) برخورد می‌کند، به گفت‌وگوی آزاد، خردمندانه و به دور از هر نوع سلطه بپردازند و درباره اهداف (ارزش‌ها) و راه‌های رسیدن به آن‌ها (هنجارها) به توافق برسند و با عقلانی کردن جهان زندگی، سیستم را نیز عقلانی نمایند و به طرف جامعه‌ای انسانی‌تر و برخوردارتر از خوردروزی، انسجام، آزادی و عدالت حرکت کنند. نهادهای مدنی، حوزه خصوصی و سیستم در کم و کیف تولید سرمایه اجتماعی یعنی کنش‌های ارتباطی رهایی‌بخش و اخلاق و هنجارهای عام مورد قبول همگان (سرمایه اجتماعی) نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. حوزه عمومی و کنش ارتباطی هم عامل و هم شاخص سرمایه اجتماعی عام و انتظام‌بخش حیات اجتماعی هستند (Habermas, ۱۹۷۹).

آنتونی گیدنز سرمایه اجتماعی به معنای شبکه روابط، تعهد و اعتماد اجتماعی را در جوامع سنتی، محدود و درون‌گروهی و در جوامع مدرن، وسیع و تعمیم‌یافته می‌داند. اعتماد عام به اصحاب تخصص یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی جدید و نوظهور در جوامع مدرن است که پایه اصلی حیات اجتماعی است. گیدنز مدرنیته متاخر را با فرایندهای جهانی شدن، بازاندیشی و از جا کنده‌گی و تهی شدن ظروف زمان و مکان در قالب مفهوم فضا، زمینه‌ساز کنش‌های از راه دور، تعاملات گسترده و اعتماد

انتزاعی و تعمیم یافته می‌داند. این امر مفهوم سرمایه اجتماعی را از سطوح محلی و ملی به سطح جهانی گسترش می‌دهد. او سرمایه اجتماعی جدید را با قدیم متفاوت می‌داند. در جامعه سنتی، زندگی مبتنی بر ایمان و قطعیت است و هیچ چیز جز عامل خارجی آن را مختل نمی‌کند. ولی زندگی انسان مدرن بر احتمالات و عدم قطعیت استوار است و از این رو، اعتماد او توأم با نوعی اضطراب و دلهره درونی است که ذاتی زندگی مدرن به شمار می‌رود (۱۹۹۸ Giddens).

گیدنز در یکی از آثارش با عنوان دگردیسی صمیمیت از نوعی سرمایه اجتماعی جدید با عنوان "رابطه ناب" یا رابطه به خاطر رابطه یاد می‌کند که عامل اصلی پیوندهای اجتماعی از جمله زناشویی و تشکیل نوعی خانواده دموکراتیک است که در آن افراد، عاری از هر نوع وابستگی اقتصادی، سیاسی، ایدئولوژیک و... صرفاً به خاطر مودت، دوستی، عشق متقابل و با هم بودن به تشکیل خانواده‌ای اقدام می‌کنند که در آن همفکری، همدلی، همکاری، اعتماد، احترام، بهره‌مندی و احساس لذت متقابل جای هر گونه نابرابری اجتماعی و تبعیض جنسیتی را می‌گیرد. این نوع سرمایه اجتماعی جدید می‌تواند مبنای مناسبی برای تسهیل کنش‌های جمعی عام در جهت تحقق اهداف توسعه همه‌جانبه از جمله آزادی و عدالت پدید آورد (Giddens, ۱۹۹۲).

پی‌یر بوردیو سرمایه اجتماعی را از سایر انواع سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی و نمادین متمایز می‌سازد و برای آن خصیصه ساختاری و تعاملاتی قائل است. بوردیو سرمایه اجتماعی را شبکه نسبتاً بادوامی از روابط کمابیش نهادینه شده توأم با شناخت و تعهد از جمله اعتماد متقابل می‌داند که به عنوان منابعی بالفعل یا بالقوه موجبات لازم برای تسهیل کنش‌های فردی یا جمعی کنشگران را فراهم می‌سازد (۱۹۸۶: ۲۴۸ Bourdieu).

میزان بهره‌مندی کنشگران از سرمایه اجتماعی تابع ویژگی‌های خود کنشگران، میزان برخورداری آن‌ها از سایر انواع سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی و نمادین و مشخصات فضا یا میدان اجتماعی است که در آن عمل می‌کنند. او انواع سرمایه‌ها را قابل تبدیل به هم می‌داند، به همین دلیل سرمایه اجتماعی در عین این

که تحت تاثیر سایر انواع سرمایه‌هاست. خود نیز بر کم و کیف آن‌ها تاثیر می‌گذارد (۱۹۸۷ Bourdieu).

در دیدگاه بوردیو کنشگران اجتماعی تحت تاثیر دو عامل میدان‌های اجتماعی و عادت‌واره به کسب انواع سرمایه‌ها نائل می‌شوند و براساس آن‌ها جایگاه خود را در فضای اجتماعی و در درون میدان‌های اجتماعی تعیین می‌کنند. با توجه به تنوع این میدان‌ها و انواع روابط متقارن و نامتقارن بین آن‌ها، سرمایه اجتماعی هم می‌تواند به انواع متفاوت مثلا درون گروهی یا بین گروهی تقسیم شود و بین انواع سرمایه‌ها و کنشگران بهره‌مند از آن‌ها، انواع روابط متقارن و نامتقارن برقرار گردد (Bourdieu, ۱۹۸۸).

جیمز کلمن نیز مانند بوردیو سرمایه اجتماعی را از سایر انواع سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی و... متمایز می‌کند و برای آن خصلتی ساختاری و تعاملاتی قائل می‌شود. در واقع کنشگر با عضویت در گروه و تعامل با سایر کنشگران، با رعایت اصول و قواعد مورد پذیرش در آن گروه و جلب اعتماد دیگران به اطلاعات مورد نیاز دست می‌یابد و در فرایند کنش از حمایت جمعی برخوردار می‌شود (۱۹۹۰ Coleman).

بنابراین سرمایه اجتماعی تسهیل‌کننده کنش‌هاست (۳۰۲: Coleman, ۱۹۹۴). در دیدگاه کلمن سرمایه اجتماعی نوعی فرصت پدید آمده از حیات جمعی است که تسهیل‌کننده کنش‌های اعضای آن جمع است. بنابراین سرمایه اجتماعی می‌تواند درون گروهی یا بین گروهی باشد و کنش‌های کنشگران فردی یا جمعی را تسهیل کند. بدیهی است برخورداری هر کنشگر از سرمایه اجتماعی هر گروه توأم با تعهدات فرد نسبت به آن گروه است و این امر ممکن است او را در برابر سایر گروه‌ها قرار دهد و از سرمایه اجتماعی آن‌ها محروم سازد.

مانوئل کاستلز عصر اطلاعات را مقارن با ظهور جامعه شبکه‌ای می‌داند. پارادایم نوین فناوری اطلاعات، بنیان مادی گسترش فراگیر شبکه را در سراسر ساختار اجتماعی فراهم آورده است. حضور یا غیاب در این شبکه‌ها، پویایی هر شبکه در برابر شبکه‌های دیگر منابع حیاتی سلطه و تغییر در جامعه را شکل می‌دهد. در جامعه شبکه‌ای ساخت اجتماعی بر کنش اجتماعی

برتری دارد. منظور کاستلز از شبکه مجموعه‌ای از نقاط اتصال یا گره‌های به هم پیوسته است که در آن، نوع گره‌ها به نوع شبکه‌ها بستگی دارد. در عصر اطلاعات، فرهنگ در برابر بنیان‌های مادی استقلالی نسبی می‌یابد و هویت‌های جدید نوظهور از جمله هویت‌های مقاومت و برنامه‌دار، منشاء جنبش‌ها و دگرگونی‌های اجتماعی جدید می‌شوند (کاستلز، ۵۴۳: ۱۳۸۰). بحث کاستلز تأییدی بر اهمیت روزافزون فرهنگ و سرمایه اجتماعی در عصر اطلاعات است.

رابرت پاتنام هم به تبع کلمن و بوردیو سرمایه اجتماعی را از دیگر انواع سرمایه‌ها متمایز می‌کند و آن را سازمانی اجتماعی می‌داند که شامل بر شبکه‌ای از روابط و تعاملات توأم با آگاهی و اعتماد اجتماعی است و با تسهیل و همسوسازی کنش‌ها در ارتقاء کارایی سازمان و توسعه اقتصادی، موثر واقع می‌شود (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۸۵-۱۳۸۰). بنابراین با انواع سازمان‌ها یا انواع سرمایه‌های اجتماعی نظیر سرمایه اجتماعی درون گروهی یا بین گروهی مواجهیم که نوع و کم و کیف هر یک از آن‌ها تابع عوامل متعددی چون فرایند اجتماعی شدن، آموزش‌های مدنی، تحولات فنی و ارتباطی و نوع سرگرمی‌های افراد و... است. پاتنام پیشرفت فناوری‌های نوین ارتباطی و ایجاد سرگرمی‌های جدید را موجب کاهش سرمایه اجتماعی و افزایش آسیب‌های اجتماعی می‌داند (۲۰۰۲، ۲۰۰۰ Putnam).

فرانسیس فوکویاما ضمن نقد پاتنام از لحاظ تاکید بر نهادهای مدنی، سعی دارد در تعریف سرمایه اجتماعی مثل سایر صاحب‌نظران، هر دو جنبه عینی و ذهنی، یعنی شبکه روابط رسمی و غیررسمی و اعتماد اجتماعی را مورد توجه قرار دهد (فوکویاما، ۱۳۸۴). او کارکرد اصلی سرمایه اجتماعی را تسهیل همکاری و مشارکت گروهی برای تحقق اهداف و منابع فردی و جمعی و کمک به توسعه اقتصادی-سیاسی و فرهنگی می‌داند. فوکویاما هم مانند برخی دیگر از صاحب‌نظران، برای سرمایه اجتماعی انواع درون گروهی و بین گروهی قائل است. برخورداری اعضای یک گروه از سرمایه اجتماعی محدود در آن گروه ممکن است مانع برخورداری آنان از سرمایه اجتماعی سایر گروه‌ها شود (فوکویاما، ۳۷۹: ۱۳۸۴).

کلاوس افه نیز با توجه به ابعاد سرمایه اجتماعی آن را در برگیرنده روابط انجمنی، اطمینان به نهادها و اعتماد بین اشخاص و اقوام و خیرخواهی می‌داند. او عوامل تاریخی، فرهنگی-سیاسی و اقتصادی را در کم و کیف سرمایه اجتماعی موثر دانسته و خود سرمایه اجتماعی را به عنوان یکی از عوامل کارایی و توسعه اقتصادی، نظم و صلح جهانی، احساس امنیت و توسعه معرفی می‌کند. او هم مانند برخی دیگر از صاحب‌نظران به مساله کاهش سرمایه اجتماعی در کشورهای صنعتی از جمله در کشور آلمان اشاره می‌کند (Offe, ۱۹۹۸). در جمع‌بندی نتایج حاصل از مرور دیدگاه‌های نظری، می‌توان گفت در دیدگاه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی، مضمون سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته و هر دیدگاه کوشیده است با تاکید بر عاملی خاص در سطح کلان یا خرد و به صورتی تقلیل‌گرایانه آن را مورد تحلیل قرار دهد. همان‌طور که پورتر هم نشان داده است مفهوم سرمایه اجتماعی در جامعه‌شناسی معاصر، مبانی نظری و تجربی قابل توجهی یافته است (۱۹۹۸). در میان صاحب‌نظران معاصر و دیدگاه‌های تلفیقی نوین، سرمایه اجتماعی به عنوان پدیده‌ای اجتماعی و مفهومی چندوجهی مشتمل بر حداقل دو بعد عینی یا ساختاری و تعاملاتی (بین‌اعیانی) و ذهنی یا شناختی (بین‌ذهنی)، یعنی شبکه روابط توأم با تمهد و اعتماد اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی با این مضمون می‌تواند محدود و درون گروهی یا متمم‌یافته و بین گروهی باشد. نوع و میزان سرمایه اجتماعی، تابع نوع و ویژگی‌های اجتماع و مشخصات سایر خرده‌نظام‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی موجود در جامعه است و به نوبه خود در تسهیل کنش‌های اجتماعی، تامین منافع فردی و جمعی و توسعه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی موثر است. با این‌که روند تحول مبانی نظری سرمایه اجتماعی از تقلیل‌گرایی به تلفیق‌گرایی و از نقص به کمال بوده و امروز مفهوم سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی، دارای مبانی نظری و روش‌شناسی نسبتاً مشخص و قابل استفاده برای تحقیقات تجربی است ولی هنوز از لحاظ نظری به همه پرسش‌هایی که درباره آن مطرح شده پاسخ داده نشده و از ضعف مبانی نظری رنج می‌برد و از این رو، عرصه برای

نظریه پردازی درباره آن باز است.

۳.۱ منابع و یافته‌های تجربی

طرح مفهوم سرمایه اجتماعی و استفاده از آن در عمل، موکول به تنظیم مبانی نظری آن نبوده است و عمل‌ورزان اجتماعی^{۱۱} آن را در تجربه روزمره دریافته‌اند و در عمل نیز مورد استفاده قرار داده‌اند. هانی فان، از مدیران مدارس محلی آمریکا با توجه به تعاملات بین کنشگران مدرسه (دانش‌آموزان، معلمان، والدین و...) در عمل دریافت که سرمایه اجتماعی به معنای تعاملات اجتماعی بین فردی و بین گروهی و بین افراد و گروه‌ها که قرین دوستی، رفاقت و همدلی است، در ارتقاء کم و کیف عملکرد مدرسه موثر است.

پس از او جاکوب در اثر خود با عنوان مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا نشان داد که سرمایه اجتماعی به مفهوم شبکه روابط اجتماعی در طول زمان شکل می‌گیرد و فرسایش و زوال آن در شهرهای بزرگ، چنانچه جایگزینی پیدا نکند، به بروز و افزایش آسیب‌های اجتماعی منجر می‌شود (۱۹۶۱). پس از تصریح مبانی بینشی و روشی مفهوم سرمایه اجتماعی توسط کسانی چون کلمن (۱۹۹۹: ۹۵، ۱۹۹۴، Coleman, پورترس آن را با دید جامع‌تر و روش مناسب‌تری مورد توجه قرار دادند. یکسختن سرمایه اجتماعی را با توجه به هر دو بعد عینی و ذهنی آن یعنی شبکه روابط و اعتماد اجتماعی مورد مطالعه قرار داد. او ضمن آن که کوشید شاخص‌های اصلی آن را از عوامل و پیامدهایش متمایز کند، رابطه آن را با سایر انواع سرمایه‌ها، بخصوص توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی تحلیل کرد و روند فرسایش آن را در ایالات متحده آمریکا نشان داد (Paxton, ۱۹۹۹: ۱-۲۴).

همزمان با او، پورترس هم با توجه به ابعاد عینی و ذهنی و جنبه‌های مثبت و منفی سرمایه اجتماعی و اثرات آن بر تسهیل فرایند کنش‌ها و کاهش آسیب‌های اجتماعی، روند رو به نقصان آن را در آمریکا نشان داد (۱۹۹۸ Portes,). بالاخره کسانی چون پاتنام و فوکویاما در تصریح ابعاد، عوامل و پیامدهای سرمایه اجتماعی، نقش قابل توجهی ایفا کردند (پاتنام، ۱۳۸۰؛ فوکویاما، ۱۳۷۹).

علاوه بر آمریکا، در سایر کشورهای توسعه‌یافته چون بریتانیا، فرانسه و آلمان هم این موضوع در ابعاد نظری و تجربی مورد توجه قرار گرفت.

در بریتانیا علاوه بر طرح مبانی نظری این موضوع توسط صاحب‌نظرانی چون گیدنز (۱۹۹۸)، این مساله در عمل و تجربه نیز مورد توجه پژوهشگران اجتماعی قرار گرفت. حال سرمایه اجتماعی را با توجه به ابعاد ساختاری و شناختی‌اش در ارتباط با عوامل فرهنگی و سیاسی تحلیل کرد و اثرات آن را بر فرایند توسعه، بویژه مشارکت و توسعه سیاسی، نشان داد (Hall, ۱۹۹۹: ۴۱۷). هارپر هم سرمایه اجتماعی در بریتانیا را با تاکید بر شبکه روابط و پیوندهای گروهی که به کسب اطلاعات و جلب حمایت جمعی منجر می‌شوند مورد سنجش قرار داد (Harper, ۲۰۰۲).

جنبه‌های نظری و تجربی سرمایه اجتماعی و تصریح ابعاد، عوامل و پیامدهای آن در فرانسه توسط بورديو (۱۹۸۷، ۱۹۸۸) و در آلمان به وسیله هابرماس (۱۹۷۹) و بویژه کلاوس آفه (۱۹۹۸) مورد توجه قرار گرفت.

مفهوم سرمایه اجتماعی پس از روشن شدن جایگاه و نقش آن در فرایند توسعه متوازن و پایدار، نظر نهادهای بین‌المللی از جمله سازمان ملل متحد، بانک جهانی و سازمان همکاری و توسعه را به خود جلب کرد و در سازمان ملل متحد و بانک جهانی، با توجه به مولفه‌های مختلفی مانند شبکه روابط و اعتماد اجتماعی و اثرات آن در تسهیل کنش‌ها و جلب مشارکت مردمی در فرایند توسعه در بین کشورهای متعدد مورد مطالعه قرار گرفت (۱۹۹۷، ۱۹۹۵، World Bank,).

بالاخره مفهوم سرمایه اجتماعی در جوامع در حال توسعه هم مورد توجه واقع شد. کشورهایی که فرایند تغییر و توسعه، از جمله صنعت‌گستری و شهرنشینی را پیش‌تر و بیشتر تجربه کرده بودند و سرمایه اجتماعی قدیم در آن‌ها بیشتر دچار فرسایش شده بود، زودتر از بقیه به اهمیت سرمایه اجتماعی در فرایند توسعه متوازن و ضرورت مطالعه آن پی بردند. در استرالیا، استون سرمایه اجتماعی را در ابعاد مختلف آن، اعم از ساختاری و شناختی مورد بررسی قرار داد. او ضمن تصریح جنبه‌های مثبت و منفی سرمایه اجتماعی، نتایج دور و نزدیک آن را از لحاظ جلب همکاری‌های جمعی افراد و توسعه انسانی و اجتماعی مطرح کرد (۳۱-۶۵: ۲۰۰۱ Stone,). در هند، کریشنا سرمایه اجتماعی را در مناطق روستایی در ابعاد ساختاری و

شناختی و با تاکید بر شبکه روابط، سطح اطلاعات، قانون‌مداری و وضعیت اقتصادی بررسی کرد و اثرات آن را در تسهیل کارهای گروهی و ارتقاء عملکرد واحدهای جمعی تشریح نمود. (Krishna, ۲۰۰۲: ۴)

وارشنی هم در پژوهشی که درباره رابطه هندوها و مسلمانان انجام داد، تصریح نمود که سرمایه اجتماعی به معنای شبکه روابط بین گروه‌های مذهبی و قومی، ضمن تقویت انسجام اجتماعی از برخوردها و تنش‌های مذهبی و قومی جلوگیری می‌کند (Varshney, ۲۰۰۰). در تایوان، ونگ توانست اثرات سرمایه اجتماعی را با تاکید بر روابط بین گروهی در بسط دموکراسی و توسعه سیاسی نشان دهد (۲۰۰۲ Wong,). در اندونزی هم گروتاارت ابتدا سرمایه اجتماعی را به معنای سازمان اجتماعی در نظر گرفت و تاثیر و کیفیت آن را از لحاظ وضعیت عضویت، ظرفیت و رهبری در ارتقاء سطح مشارکت نشان داد (۱۹۹۶ Grootaert,). پس از آن در اثر مشترکش با باستلار، نقش سرمایه اجتماعی را در توسعه، مورد ارزیابی و تحلیل قرار داد (۲۰۰۲ Grootaert Bastelar,). در غنا و اوگاندا هم کسانی چون ناریمان و کسیدی، سرمایه اجتماعی را در بعد ساختاری و تعاملاتی با تاکید بر شبکه روابط بین افراد و گروه‌ها مورد تحلیل قرار دادند و اثرات آن را بر انسجام جمعی و توسعه اجتماعی به معنای اخص نشان دادند (Narayan Cassidy, ۲۰۰۱).

در ایران هم در سال‌های اخیر موضوع سرمایه اجتماعی از لحاظ نظری و تجربی مورد توجه قرار گرفته است. مسعود چلی در یکی از آثار خود با عنوان جامعه‌شناسی نظم ضمن اشاره به نظرات کلمن، سرمایه اجتماعی را گزینه‌ای رابطه‌ای می‌داند که در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی برای یک موضع اجتماعی در شبکه تعاملی جامعه شکل می‌گیرد. این گزینه‌های رابطه‌ای برای اشغال‌کننده یک موضع اجتماعی، سرمایه بالقوه‌ای هستند که در روابط اجتماعی تبدیل به ذخایر قدرت، ثروت، نفوذ و معرفت می‌شوند (۳۸: ۱۳۷۵).

محمد عبداللهی هم در تحلیل برخی از مسائل اجتماعی نظیر قانون‌گریزی و نزاع‌های جمعی بین طوایف (۱۳۸۳) بر اهمیت نقش سرمایه اجتماعی تاکید کرده است. او در تعریف توسعه

اجتماعی به معنای اخص کلمه از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی نظیر انسجام جمعی و اعتماد اجتماعی استفاده کرده و تعریض و تحکیم اجتماع جامعه‌ای و اعتماد تعمیم یافته بین گروهی را به عنوان راهبردهای اصلی توسعه اجتماعی مطرح ساخته است (۲۰۰-۱۹۵: ۱۳۸۴).

محمود شارع‌پور، سرمایه اجتماعی را در ابعاد تعاملاتی و شناختی در استان مازندران (۱۳۸۳) و وحید قاسمی و رضا اسماعیلی آن را با تاکید بر روابط و اعتماد اجتماعی در استان اصفهان مورد بررسی قرار داده‌اند. دو پژوهشگر اخیر، شهرستان‌های استان را از لحاظ میزان سرمایه اجتماعی طبقه‌بندی کرده‌اند که در آن اصفهان در پایین‌ترین و اردستان در بالاترین سطح قرار گرفته است (۲۴۷-۲۴۵: ۱۳۸۵). با توجه به این که اصفهان توسعه یافته‌ترین شهر استان اصفهان است، یافته پژوهشگران بیانگر این واقعیت است که در ایران یا حداقل در این استان، توسعه به صورتی متوازن صورت نگرفته و در فرایند آن، سرمایه اجتماعی دچار فرسایش شده است. رضا عسگری مقدم با بررسی برخی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی بویژه اعتماد اجتماعی در کتب درسی دوره دبستان در ایران، به این نتیجه رسیده است که ۴۱/۱ درصد واحدهای متن کتب مذکور به تعاملات درون گروهی و فقط ۵/۹ درصد آن‌ها به تعاملات بین گروهی اختصاص دارند (۱۳۸۵: ۱۰۱). سرمایه اجتماعی توسط کسان دیگری هم در مناطق مختلف ایران مورد بررسی قرار گرفته است (سیداحمد فیروزآبادی و حسین ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۵: محمدجواد ناطق پور، ۱۳۸۵: رحمان سعادت، ۱۳۸۵ و...). علی ربانی و محمدعلی احمدی در تحقیقات جداگانه‌ای به این نتیجه مشترک رسیده‌اند که سیاست‌های توسعه اقتصادی در ایران به تخریب و فرسایش سرمایه اجتماعی منجر شده است (۱۳۸۶: ۱۴۸). عده‌ای چون منوچهر صیوری، غلامعباس توسلی، دلفروز و تاجبخش هم برخی از آثار صاحب‌نظران و پژوهشگران سرمایه اجتماعی نظیر کلمن، فوکویاما، پاتنام و... را به فارسی ترجمه کرده‌اند. با وجود اقبال روزافزون به مفهوم سرمایه اجتماعی در ایران، هنوز ابزار مناسبی برای سنجش و چارچوب مفهومی جامعی برای تحلیل آن تنظیم و ارائه نشده و ضرورت و جایگاه و اهمیت آن در فرایند

توسعه متوازن و پایدار برای مردم و مسئولان، آن طوری که باید روشن نشده است.

علاوه بر مطالعه تجربی در هر یک از کشورهای مذکور، برخی هم به مطالعه تطبیقی آن در میان جوامع مختلف پرداخته‌اند. اینگلهارت سرمایه اجتماعی را در ابعاد عینی و ذهنی (شبکه روابط اعتماد اجتماعی) در بین ۲۳ کشور جهان مطالعه کرده و نتیجه گرفته است که سرمایه اجتماعی جدید یا بین گروهی نظیر اعتماد تعمیم یافته در کشورهای توسعه یافته، بالا، ولی در کشورهای کمتر توسعه یافته، پایین است. او بین عضویت و همکاری با سازمان‌های غیروابسته به دولت (NGOs) و سطح توسعه اقتصادی، رابطه‌ای مثبت و مستقیم یافته است (۱۹۹۷: Engelhart). له هم نظیر اینگلهارت در مطالعات خود در بین ۲۸ کشور جهان، بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی رابطه‌ای مثبت و مستقیم پیدا کرده است (۲۰۰۳: Loh).

در جمع‌بندی نتایج حاصل از مرور منابع تجربی باید گفت که در آن‌ها سرمایه اجتماعی با مولفه‌ها، شاخص‌ها و معرف‌های متفاوتی مورد سنجش قرار گرفته، به طوری که مقایسه نتایج حاصل از آن‌ها به دلیل فقدان ابزار یا خط کش واحد مشکل است. با این که برخی از پژوهشگران با تعریفی ناقص و تقلیل گرایانه و با تاکید بر برخی ابعاد ساختاری یا شناختی سرمایه اجتماعی، سعی کرده‌اند به سنجش آن بپردازند (۲۰۰۳: Gerew, ۲۰۰۳; Loflin, ۲۰۰۳; Narayan, ۱۹۹۹; Kerry, ۲۰۰۳). بین شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی و عوامل و پیامدهایش تناخل ایجاد کرده‌اند (۱۹۹۸: Bullen onix,). ولی اغلب تحت تاثیر آثار صاحب‌نظران تلفیق‌گرای معاصر در تعریف سرمایه اجتماعی، به هر دو بعد عینی (ساختاری) و ذهنی (شناختی) آن، بویژه شبکه روابط و تعاملات و هنجار اعتماد توجه کرده و با مجموعه شاخص‌های مناسب ولی متفاوت به سنجش آن همت گمارده‌اند (۲۰۰۵: Halpern, ۲۰۰۲; Krishna, ۱۹۹۹; Stone, ۲۰۰۱; Hall, ۱۹۹۹; Portes, ۱۹۹۶, ۱۹۹۷).

با وجود توفیق نسبی در تعریف و توصیف سرمایه اجتماعی، پژوهشگران در تحلیل آن چندان موفق نبوده‌اند. اغلب منابع تجربی خصلتی توصیفی دارند و در تعداد بسیار اندکی از آن‌ها سعی شده است علاوه بر توصیف به تحلیل

سرمایه اجتماعی هم پرداخته شود (۲۰۰۵: Krishna, ۲۰۰۲, Narayan, ۱۹۹۶; Grootaert,). که با توجه به ضعف مبانی نظری به موفقیت قابل توجهی هم دست پیدا نکرده‌اند. در اغلب منابع تجربی، به کارکرد یا پیامدهای گونه‌های سرمایه اجتماعی یا اثرات حاصل از تغییرات (کاهش یا افزایش) آن‌ها توجه شده است. در این زمینه بیشتر بر پیامدهایی چون تسهیل کنش‌ها و تامین منافع فردی و جمعی (۲۰۰۰: and Woolcock, Bank, ۱۹۹۵; Bullen Onix, ۱۹۹۸; World Paxton, ۱۹۹۹) توسعه اقتصادی (Engelhart, ۱۹۹۷) جلب مشارکت و همکاری گروهی و ارتقاء عملکرد واحدهای جمعی (۲۰۰۲: Krishna), کاهش آسیب‌های اجتماعی و پیش‌گیری از گسترش آن‌ها (۱۹۶۱: Jacob), و تامین سلامت و رفاه انسان (۲۰۰۳: Ginman) تاکید شده است. تقریباً آنچه در دیدگاه‌های نظری درباره رابطه حلقوی بین سرمایه اجتماعی و سایر خرده‌نظام‌های جامعه مطرح شده، در منابع تجربی هم به طور پراکنده مورد تایید قرار گرفته است.

۴.۱ جمع‌بندی نقاط ضعف و قوت حاصل از مرور انتقادی دیدگاه‌ها و منابع تجربی سرمایه اجتماعی

۱.۴.۱. نقاط ضعف

- تناخل بین عوامل، شاخص‌ها و پیامدهای سرمایه اجتماعی و ضرورت ایجاد تمایز بین آن‌ها (۵: Rose, ۱۹۹۸):

- ضعف مبانی نظری و کمبود مدل‌های تئوریک جامع مورد توافق اجتماع علمی برای تحلیل سرمایه اجتماعی:

- ضعف روش‌شناسی بویژه تعدد تعاریف و مقیاس‌های اندازه‌گیری و فقدان ابزار چند بعدی واحد برای سنجش سرمایه اجتماعی؛ ضرورت ارائه تعریفی جامع و مانع و تهیه یک ابزار چند وجهی مناسب برای سنجش سرمایه اجتماعی؛

- تقلیل‌گرایی و عمده کردن یکی از ابعاد چندگانه سرمایه اجتماعی (۹۰: Paxton, ۱۹۹۹):

- شکاف بین مبانی نظری و روش‌شناسی و شکاف بین تعاریف مفهومی و عملیاتی سرمایه اجتماعی؛

- توصیفی بودن منابع تجربی و ضعف انسجام نظری آن‌ها:

- وجود تحلیل‌های ناقص مبتنی بر اطلاعات ثانویه و تبعیت تحلیل‌ها از داده‌های موجود (۳) (Stone, ۲۰۰۱):

- ضعف تولید و ترویج دانش علمی (آی‌ده‌های نظری معتبر و داده‌های تجربی ارزشمند) مرتبط با سرمایه اجتماعی در ایران؛

۲.۴.۱. نقاط قوت

- سرمایه اجتماعی پدیده یا محصولی جمعی (بین اعیانی و بین اذهانی) است. منبع اصلی آن اجتماع است؛

- سرمایه اجتماعی یک سازه یا مفهوم پیچیده و چند وجهی مشتمل بر جنبه‌های عینی (ساختاری) و ذهنی (شناختی) است؛

- سرمایه اجتماعی کلیتی متمایز از اجزاست؛ - بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی و بین سرمایه اجتماعی و سایر انواع سرمایه‌ها رابطه دیالکتیکی و حلقوی وجود دارد؛

- سرمایه اجتماعی از خصلتی پویا و خودزایشی و خودتکوینی برخوردار است (۷: ۱۹۹۵،

Corning)، مثلاً هر چه از اعتماد اجتماعی بیشتر استفاده شود، نه تنها از میزان آن کاسته نمی‌شود، بلکه بر آن افزوده هم می‌شود، زیرا اعتماد کردن اعتماد را تقویت می‌کند؛

- سرمایه اجتماعی قابل تبدیل به سایر سرمایه‌هاست؛

- سرمایه اجتماعی گونه‌ها، ابعاد و سطوحی دارد و می‌تواند در وضعیت‌های متفاوت، خصلت‌های مثبت یا منفی پیدا کند. مثلاً سرمایه اجتماعی قدیم یا درون گروهی هر چند ممکن است برای اعضای یک گروه مثبت باشد، ولی ممکن است برای سطوح بالاتر نقش منفی پیدا کند؛

اکنون با دوری از نقاط ضعف و با تقویت نقاط قوت، می‌توان برای تحلیل سرمایه اجتماعی چارچوب مفهومی نسبتاً جامعی تنظیم کرد و بر اساس آن با فراهم نمودن تمهیدات روش‌شناسانه مناسبه مقیاسی چند بعدی برای سنجش سرمایه اجتماعی در ایران تهیه نمود.

۵.۱. چارچوب مفهومی و مدل فرضی

۱.۵.۱. چارچوب مفهومی

در این نوشتار سرمایه اجتماعی به عنوان مفهومی پیچیده و چند وجهی، شامل ابعاد عینی یا ساختاری مانند شبکه روابط بین اعیان اجتماعی و ابعاد ذهنی یا شناختی، نظیر اعتماد اجتماعی بین اشخاص و بین افراد و گروه‌ها و

نهادهای اجتماعی در نظر گرفته شده است. بین مولفه‌ها یا ابعاد سرمایه اجتماعی همبستگی ارگانیک برقرار است، به طوری که در تعامل با هم به عنوان یک مجموعه مرتبط، کلیت واحدی را پدید می‌آورند که سرمایه اجتماعی نام دارد. بنابراین سرمایه اجتماعی یک پدیده جمعی و یک کلیت متمایز از اجزاست.

سرمایه اجتماعی با مضمون فوق، تابعی از مجموعه به هم پیوسته‌ای از شرایط و عوامل سطوح خرد، میانی و کلان است که هر دسته از آن‌ها در فرایند شکل‌گیری و تغییرات سرمایه اجتماعی سهمی دارند. سرمایه اجتماعی هم به نوبه خود بر فرایند توسعه انسانی و اجتماعی، تسهیل کنش‌ها، توسعه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، کاهش آسیب‌های اجتماعی، احساس سلامت، رضایت و شادی افراد موثر است.

ترکیب متغیرهای مذکور در قالب مدل فرضی ذیل مشخص شده است:

پرسش‌های اساسی

- کم و کیف سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن در ایران چگونه است و چرا؟

- کم و کیف سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن در ایران چگونه می‌تواند باشد؟

- برای گذار از وضعیت موجود و رسیدن به وضعیت مطلوب در هر یک از سطوح کلان،

میانی و خرد چه می‌توان کرد؟

فرضیه‌های اصلی

- کم و کیف سرمایه اجتماعی در ایران تابعی است از مجموعه به هم پیوسته‌ای از عوامل

ذیل:

- در سطح کلان: ویژگی‌های جغرافیایی و تاریخی، جمعیتی، نوع نظام اجتماعی غالب در جامعه، سطح توسعه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی؛

- در سطح میانی: مشخصات نهادهای غیررسمی (خانواده و قومیت)، رسمی دولتی (آموزش و پرورش و رسانه‌ها) و غیررسمی و رسمی غیردولتی (نهادهای مدنی).

- در سطح خرد: ویژگی‌های عینی- اجتماعی (پایگاه اجتماعی، وضع فعالیت...)، زیستی- روانی (سن، جنس...)، ذهنی- شخصیتی شامل باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها و بالاخره الگوی کنش.

نوع و میزان پیامدهای سرمایه اجتماعی هم به نوع و میزان سرمایه اجتماعی بستگی دارد.

۲. روش‌شناسی

۱.۲. تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها و سنجش روایی و پایایی مقیاس‌ها

در این نوشتار با مجموعه‌ای از متغیرهای سطوح کلان، میانی و خرد سروکار داریم که برخی از آن‌ها مانند سرمایه اجتماعی، مفهومی پیچیده و چند وجهی هستند. برای دوری از هر گونه دو انگاری تقلیل‌گرایانه لازم است در تعریف نظری و عملیاتی این مفهوم و تهیه ابزار مناسب برای سنجش آن در قالب دیدگاهی تلفیقی، به همه وجوه خرد و کلان و ذهنی و عینی آن به شرح زیر توجه شود:

در منابع موجود هنوز مقیاس چند وجهی قابل قبولی برای سنجش سرمایه اجتماعی ارائه نشده است. ولی در تحلیل محتوای تعاریف ارائه شده می‌توان به این نکته پی برد که بیشترین تأکید آن‌ها بر دو جنبه عینی یا ساختاری یعنی شبکه روابط و ذهنی یا شناختی، یعنی هنجار اعتماد بوده است.

در این نوشتار بر مبنای چارچوب مفهومی به دست آمده از مرور دیدگاه‌های نظری و منابع تجربی موجود، مفهوم پیچیده و چند وجهی سرمایه اجتماعی بر اساس صفات اصلی‌اش، متمایز از عوامل و پیامدهایش به شرح زیر تعریف شده است:

سرمایه اجتماعی آن نوع شبکه‌ای از روابط و پیوندهای مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین فردی و بین گروهی و تعاملات افراد با نهادها، سازمان‌ها و گروه‌های اجتماعی است که قرین همبستگی و انسجام اجتماعی و برخورداری افراد و گروه‌ها از حمایت و انرژی لازم برای تسهیل کنش‌ها در جهت تحقق اهداف فردی و جمعی است. بر اساس صفات یا مولفه‌های اصلی مورد توجه در تعریف مفهومی سرمایه اجتماعی، شاخص‌ها و معرف‌های مختلفی مطرح شدند؛ پس از ارزیابی اعتبار صوری آن‌ها از طریق کسب نظرات استادان در مورد میزان ارتباط و پیوستگی بین معرف‌ها، شاخص‌ها و مولفه‌ها و سه بار پیش‌آزمون و سنجش پایایی و همبستگی درونی معرف‌های هر یک از شاخص‌ها از طریق محاسبه ضرایب آلفای کرونباخ، در نهایت با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل عاملی^{۱۳} مقیاسی چند وجهی برخوردار از روایی محتوایی و پایایی بسیار بالا و معنی‌داری در سطح عالی به دست آمد که در مقایسه با آنچه تاکنون در منابع و متون سرمایه اجتماعی مطرح شده، مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

۱.۱.۲. ابزار یا مقیاس پنج بعدی سنجش سرمایه اجتماعی در ایران

۲.۲. جامعه آماری، روش های نمونه گیری و حجم نمونه

جامعه آماری، مجموع افراد ۱۵ سال به بالای خانوارهای معمولی ساکن در مراکز ۳۰ استان کشور در بهار سال ۱۳۸۵ بوده است. چارچوب نمونه گیری، همان فهرست اعضای جامعه آماری واحد نمونه هر یک از خانوارهای معمولی ساکن در مراکز استان هاست. با توجه به هدف پژوهش و ملاک های آماری و تجربی و سایر اطلاعات موجود در دسترس برای محاسبه تعداد نمونه، از روش نمونه گیری ساده استفاده شده است.

۳. توصیف داده ها و ارائه یافته ها

در این بخش نخست وضعیت جامعه آماری، یعنی جمعیت ۱۵ سال به بالای ساکن مراکز ۳۰ استان کشور از لحاظ متغیرهای مستقل تشکیل دهنده خاستگاه سرمایه اجتماعی در ایران، پس از آن کم و کیف سرمایه اجتماعی در مجموع و از منظر ابعاد پنج گانه آن بر اساس مقیاس چند وجهی تهیه شده و سرانجام پیامدهای سرمایه اجتماعی در ایران توصیف خواهد شد. حجم نمونه انتخاب شده برای این کار حدود ۱۲ هزار نفر بوده است.

۱.۳. توصیف وضعیت جامعه آماری از لحاظ متغیرهای مستقل (خاستگاه سرمایه اجتماعی در ایران)

در سطوح کلان، شهرهای محل سکونت جامعه آماری مورد نظر (جمعیت ۱۵ سال به بالا) از لحاظ محیط طبیعی، یعنی موقعیت و ویژگی های جغرافیایی و اکولوژیک با هم متفاوت اند، ولی این تفاوت نتوانسته است تاثیر عوامل اجتماعی را در موقعیت منازل مسکونی افراد خنثی سازد. همان طور که در جدول ۱.۱.۳ خلاصه اطلاعات آمار توصیفی آمده است ۷۷ درصد ساکنان مراکز ۳۰ استان کشور در فواصل نزدیک با آشنایان خود سکنی گزیده اند. میانگین مدت اقامت پاسخگویان در شهر ۲۷ سال بوده است. در پراکندگی منازل مسکونی عوامل اجتماعی بیش از عوامل طبیعی تاثیر گذار بوده اند. در بعد هنجاری هم علاوه بر تفاوت های تاریخی و جمعیتی، از لحاظ دوری یا نزدیکی نسبت به تهران به عنوان بزرگ ترین شهر مرکزی ایران، مراکز استان های کشور را می توان به سه دسته مرکزی، نیمه مرکزی و پیرامونی تقسیم کرد. هر چه از نقطه مرکزی به پیرامون نزدیک شویم، به استثنای مواردی جزئی در مجموع سطح

ردیف	مولفه ها و شاخص ها	عوامل
۱	روابط انجمنی- شبکه روابط با گروه ها و نهادها	۸۸۵/۰
۱.۱	همکاری با نهادهای مدنی	۸۲۴/۰
۱.۲	عضویت در نهادهای مدنی	۷۷۷/۰
۱.۳	حضور در برنامه های نهادهای مدنی	۶۹۰/۰
۱.۴	کمک فکری به نهادهای مدنی	۶۶۹/۰
۱.۵	کمک فکری به نهادهای مدنی	۵۹۱/۰
۱.۶	قبول مسئولیت اجرایی در نهادهای مدنی	۷۷۷/۰
۲	هنجارها و اعتماد اجتماعی- اعتماد به نهادها، گروه ها و مسئولان و اطمینان از رعایت اصول و قواعد عملی جمعی (ارزش های اخلاقی شهروندی)	۷۲۱/۰
۲.۱	اعتماد به نهادها	۶۷۷/۰
۲.۲	اعتماد به گروه های اجتماعی	۶۶۱/۰
۲.۳	ارزیابی وضعیت جامعه	۶۴۹/۰
۲.۴	اعتماد به مسئولان	۷۴۱/۰
۲.۵	اطمینان از رعایت اخلاق شهروندی	۷۲۰/۰
۲.۶	اطمینان از رعایت ارزش های اخلاقی در جامعه	۶۷۲/۰
۳	پیوندها و اعتماد بین فردی	۵۸۵/۰
۳.۱	احساس دوستی و تعلق و یکی بودن با دیگران	۵۲۸/۰
۳.۲	اعتماد به دیگران- اشخاص	۸۳۲/۰
۳.۳	همکاری و مشارکت داوطلبانه و رفع مشکل دیگران	۸۱۴/۰
۳.۴	شرکت در فعالیت های جمعی دیگران	۶۳۱/۰
۳.۵	رفت و آمد با دیگران	۸۳۷/۰
۴	همبستگی و انسجام اجتماعی	

ردیف	مولفه ها و شاخص ها	عوامل
۴.۱	میزان پذیرش اجتماعی	
۴.۲	میزان انسجام بین قومی	
۴.۳	میزان مدارای قومی و مذهبی	
۵	حمایت اجتماعی	
۵.۱	احساس برخورداری از حمایت جمعی	

Extraction Method: Principal Component Analysis Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. A Rotation Converged in 5 Iterations.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	.846
Bartlett's Test of Approx. Chi-Square	29853.380
Sphericity df	465
Sig.	.000

قرائند فوق در مورد سایر مفاهیم پیچیده‌ای که در چارچوب مفهومی و مدل فرضی به عنوان متغیرهای مستقل یا پیامدهای سرمایه اجتماعی مطرح شده‌اند نیز اعمال شده است.

متوسط و ۳۳ درصد فوت شده‌اند. بیش از مادران هم خانه‌دار و آنان فوت شده‌اند. بیش از ۵۰ درصد افراد مورد بررسی از لحاظ قومیت فارس، ۲۰ درصد آذری، ۹ درصد کرد، ۷ درصد لر، ۵/۳ درصد گیلک، ۲/۳ درصد عرب، ۱/۶ درصد بلوچ و ۰/۴ درصد ترکمن بوده‌اند. اکثریت قریب به اتفاق (۹۴ درصد) مسلمان شیعی، ۵ درصد اهل تسنن و بقیه خود را از پیروان سایر ادیان و مذاهب معرفی کرده‌اند. زبان تکلم در خانواده‌ها در ۶۳ درصد موارد فارسی، ۳۶ درصد محلی (غیرفارسی) و ۱ درصد فارسی و محلی است. تلویزیون عمده‌ترین رسانه مورد استفاده ۹۴ درصد از جمعیت ۱۵ سال به بالای مراکز استان‌های کشور است. روزنامه و رادیو به ترتیب در درجات دوم و سوم اهمیت قرار دارند. حدود ۳۰ درصد از رادیو و ۲۳ درصد از روزنامه، ۱۵ درصد از مجله و ۷ درصد از ماهواره استفاده می‌کنند. تعداد رسانه‌های مورد استفاده افراد محدود است. نیمی از افراد مورد بررسی فقط از یک رسانه، آن هم بیشتر تلویزیون، ۳۰ درصد از دو رسانه، ۱۰ درصد از ۳ رسانه و ۱۰ درصد هم از ۴ رسانه و بیشتر استفاده می‌کنند.

توسعه کمتر می‌شود. اغلب استان‌های کمتر توسعه‌یافته ایران نظیر ایلام، سیستان و بلوچستان، کردستان و... در موقعیتی پیرامونی قرار دارند. بنابراین مساله قشر بندی و نابرابری توسعه بین جوامع پیرامونی، نیمه پیرامونی و مرکزی مطرح در دیدگاه نظم جهانی، با تفاوت‌هایی در مورد کشورهایی چون ایران در سطح ملی نیز مصداق پیدا می‌کند. در سطح میانی هم بر اساس اطلاعات جنول شماره ۱.۱.۳، می‌توان گفت ساکنان ۱۵ سال به بالای مراکز استان‌های کشور متعلق به خانوارهایی هستند که از لحاظ موقعیت و پایگاه اجتماعی، قومیت مذهب و زبان تکلم در خانواده دسترسی به عملکرد نهادهای آموزشی و رسانه‌ای و نیز از لحاظ میزان برخورداری از سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی علاوه بر وجوه تشابه بسیار متفاوت‌اند. حدود پدران و نیمی از مدران جمعیت ۱۵ سال به بالای ایران بی‌سوادند. میانگین سال‌های تحصیلی برای پدران ۴ و برای مادران ۲ سال است. از لحاظ وضعیت فعالیت حدود ۴۰ درصد پدران شاغل دارای مرتبه شغلی

۱.۱.۳. جدول خلاصه اطلاعات آمار توصیفی مربوط به متغیرهای مستقل
(خاستگاه سرمایه اجتماعی در ایران)

متغیرها	درصد	آماره	متغیرها	درصد	آماره‌ها
فاصله منزل مسکونی پاسخگو با آشنایان	۲۳	نما: نزدیک	میزان سن	۶/۳۳	میانگین: ۳۳ سال
- دور	۷۷		- ۱۵ تا ۲۴ سال	۸/۲۴	
- نزدیک	۲۱	میانگین: ۳۷ سال	- ۲۵ تا ۳۴ سال	۰۰/۱۹	
مدت اقامت پاسخگو در شهر:	۵۱	میانگین: ۴ سال تحصیلی	- ۳۵ تا ۵۴ سال	۲/۱۴	
- زیر ۲۰ سال	۱۸	میانگین: ۲ سال تحصیلی	- ۵۵ تا ۶۴ سال	۷/۱	
- ۲۰ تا ۴۰ سال	۳۰	نما: شاغل	- ۶۵ سال و بالاتر	۲۳	
- ۴۰ سال و بیشتر	۵۰	نما: خانه‌دار	سمت پاسخگو در خانوار:	۳۰	نما: فرزند
تحصیلات پدر:	۳۹		- سرپرست	۳۸	
- بیسواد	۲۳	نما: متوسط	- همسر سرپرست	۲	نما: دیپلم
تحصیلات مادر:	۷۶		- فرزند	۳۳	
- بیسواد	۱۸		- پدر یا مادر	۴۵	نما: علوم ریاضی و فنی
وضع فعالیت پدر:	۳۰		تحصیلات پاسخگو:	۲۲	
- شاغل	۵۷		- زیر دیپلم	۵۰	نما: شاغل
- فوت شده	۱۳	نما: فارس	- دیپلم	۵	
وضع فعالیت مادر:	۵/۲۰		- فوق دیپلم و بالاتر	۴۵	
- خانه‌دار	۶/۱		رشته تحصیلی:	۳۴	
- فوت شده	۴/۰		- علوم ریاضی، کامپیوتر، مهندسی تولید و ساخت	۲۰	نما: متوسط
مرتب‌بندی شغلی پدر:	۳/۲		- کشاورزی، بهداشت و خدمات و سایر	۱۹	
- پایین	۱/۵۴		- کشاورزی، بهداشت و خدمات و سایر	۵	
متوسط	۳/۹	نما: مسلمان شیعی	- علوم انسانی، اجتماعی، تربیتی و هنر	۱۱	
- بالا	۴/۷		وضع فعالیت پاسخگو:	۱	نما: متاهل
قومیت پاسخگو:	۵/۳		- شاغل	۵۷	
- آذری	۷/۰	نما: فارسی	- خانه‌دار	۱۳	
- بلوچ	۹۴		- محصل، دانشجوی، طلبه	۳۶	
- ترکمن	۲/۵		- بازنشسته	۴	میانگین: ۸/۴
- عرب	۸/۰		- بیکار	۶۰	
- فارس	۳۶	نما: تلویزیون	- سرباز	۲/۹	
- کرد	۶۴		مرتب‌بندی شغلی پاسخگو:	۴۲	میانگین: ۲۸۴ هزار تومان
- لر	۱		- پایین	۵/۳۳	
- گیلک	۹۴		- متوسط	۳/۱۵	میانگین: ۳۲۷ هزار تومان
- سایر	۳۰	نما: یک رسانه	- بالا	۴۸	
مذهب پاسخگو:	۲۳		وضع تاهل:	۴۵	
- مسلمان شیعی	۱۵		- هرگز ازدواج نکرده	۷	نما: ملکی
- مسلمان سنی	۷		- مجرد بر اثر طلاق یا فوت همسر	۲۳	
- سایر ادیان و مذاهب	۵۰	نما: مرد	- متاهل	۵/۳۵	
زبان تکلم در خانواده پاسخگو:	۳۰		- بعد خانوار:	۵/۶۶	
- محلی (غیرفارسی)	۱۰		- دو نفر	۲۱	
- فارسی	۱۰		- سه نفر	۵/۱۲	
فارسی و محلی استفاده از رسانه‌ها:	۷/۴۹		- چهار و پنج نفر		
- تلویزیون			- شش نفر و بیشتر		
- روزنامه			هزینه ماهانه خانوار پاسخگو:		
- رادیو			- زیر ۲۵۰ هزار تومان		
- مجله			- ۲۵۰ تا ۵۰۰ هزار تومان		
- ماهواره			- ۵۰۰ هزار تومان و بیشتر		
تعداد رسانه‌های مورد استفاده پاسخگو:			درآمد ماهانه خانوار پاسخگو:		
۱. رسانه			- زیر ۲۵۰ هزار تومان		
۲. رسانه			- ۲۵۰ تا ۵۰۰ هزار تومان		
۳. رسانه			- ۵۰۰ تومان و بیشتر		
۴. رسانه و بیشتر			وضعیت مسکن پاسخگو:		
جنسیت:			- ملکی		
- مرد			- استیجاری		
- زن			- سایر (سازمانی یا خانه پدر)		

متغیرها	درصد	آماره	متغیرها	درصد	آماره‌ها
متراژ زمین (عرضه) منزل مسکونی:	۲۲	میانگین: ۱۸۵ متر	هویت جمعی غالب:	۱۰	نما: مذهبی ملی
- زیر ۱۰۰ متر	۸/۴۶		- قومی	۳۶	
- ۱۰۰ تا ۲۰۰ متر	۵/۲۱		- مذهبی	۳۵	
- ۲۰۰ تا ۳۰۰ متر	۷/۱۰	میانگین: ۱۲۵ متر	- ملی	۱۹	نما: زیاد
- ۳۰۰ متر و بیشتر	۱/۲۶		- جهانی	۸/۲۱	
متراژ بنا (عیان) منزل مسکونی:	۳۷		احساس وابستگی به جمع (جامعه)	۱۹	
- زیر ۷۵ متر	۲۲	نما: هر روز	- کم	۲/۵۹	
- ۷۵ تا ۱۵۰ متر	۱۵		- متوسط	۷/۳۵	نما: زیاد
- ۱۵۰ تا ۳۰۰ متر	۸		- زیاد	۲/۲۵	
- ۳۰۰ متر و بیشتر	۱۸	نما: متوسط	احساس ارزشمندی:	۱/۳۹	
- میزان پیگیری رفتار:	۱۹		- کم	۲/۳	نما: زیاد
- هیچ وقت	۵۵	نما: متوسط	- متوسط	۷/۵	
- هفت‌ای یکبار	۲/۳۷		- زیاد	۹۱	
- سه بار در هفته	۸/۴۴	نما: متوسط	گرایش به دموکراسی:	۵/۳۳	
- هر روز	۱/۲۸		- کم	۸/۲۵	نما: کم
میزان دینداری:	۳۰	نما: بهتر خواهد شد	- متوسط	۷/۴۰	
- کم	۵۰		- زیاد	۲/۲۶	
- متوسط	۲۰	نما: دانش و معرفت	احساس توانایی (قدرت):	۴/۳۲	نما: زیاد
- زیاد	۳۴		- کم	۵/۴۱	
میزان مطلوب بودن وضعیت محله از نظر پاسخگو:	۲۱	نما: اجتماعی	- متوسط	۳/۱۴	
- کم	۲۹		- زیاد	۳/۲۵	نما: زیاد
- متوسط	۲۲	نما: کم	احساس بهره‌مندی:	۵/۶۰	
- زیاد	۴۹		- کم	۲۲	
میزان عادلانه بودن رفتار دولت با مردم:	۲/۱۹	نما: کم	- متوسط	۲۱	نما: زیاد
- کم	۲/۶		- زیاد	۵۷	
- متوسط	۵۸	نما: زیاد	رضایت از همکاری:	۱۱	
- زیاد	۵/۲۲		- کم	۲۳	
پنداشت از آینده:	۴۰	نما: کم	- متوسط	۱۹	نما: گفت‌وگو
- بدتر خواهد شد	۳۴		- زیاد	۴۷	
- تغییر نخواهد کرد	۳۴		رضایت از کار:	۴۲	
- بهتر خواهد شد	۱۷		- کم	۳۷	نما: کم
ارزش‌ها - سلسله مراتب ارزش‌ها:	۴		- متوسط	۲۱	
- اقتصادی (پول و ثروت)	۶		- زیاد	۴۴	
- سیاسی (نفوذ و قدرت)	۹۰		طرز تلقی از موثرترین راه‌حل مشکلات:	۲۵	نما: کم
- فرهنگی (دانش و معرفت)	۳۶		- پرداخت پول - اقتصادی	۳۱	
- ترجیحات ارزشی در عمل	۳۴		- اعمال نفوذ - سیاسی	۲۰	نما: زیاد
- اقتصادی			- رابطه - اجتماعی	۱۵	
- سیاسی			- گفتگو - فرهنگی	۶۵	
- اجتماعی			ارتباط با افراد گروه‌ها:		
- فرهنگی			- کم		
نگرش‌ها (گرایش‌ها) - میزان تقدیرگرایی:			- متوسط		
- کم			- زیاد		
- متوسط			ارتباط با نهادها:		
- زیاد			- کم		
میزان فعال‌گرایی:			- متوسط		
- کم			- زیاد		
- متوسط			میزان عقلانیت‌الگوی عمل:		
- زیاد			- کم		
احساس دانایی:			- متوسط		
- کم			- زیاد		
- متوسط					
- زیاد					

در سطح خرد هم می‌توان ویژگی‌های افراد مورد بررسی را از لحاظ زیستی- روانی، عینی- اجتماعی، ذهنی- شخصیتی، باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و کنشی توصیف نمود. در بعد عینی- اجتماعی، همان‌طور که اطلاعات جدول ۳-۱.۱ نشان می‌دهد، نیمی از پاسخگویان مرد و نیمی زن هستند و میانگین سنی آنان ۲۳ سال است. پاسخگویان از لحاظ سمت در خانواده سرپرست حدود ۳۰ درصد همسر سرپرست ۲۸ درصد فرزند ۲ درصد و ۳۳ درصد دارای سمت پدر یا مادر بوده‌اند. حدود ۲۲ درصد پاسخگویان دارای تحصیلات زیردیپلم، ۴۵ درصد دارای دیپلم و ۲۲ درصد دارای فوق دیپلم هستند. رشته تحصیلی نیمی از افراد علوم ریاضی، کامپیوتر، مهندسی تولید و

و از این لحاظ از سبک زندگی نسبتاً مدرنی برخوردارند.

در بعد ذهنی- شخصیتی و از لحاظ باورها و پنداشت ارزش‌ها و نگرش‌ها، همان‌طور که اطلاعات جدول ۳-۱.۱ نشان می‌دهد میزان دینداری افراد در حد متوسط رو به پایین است. پنداشت آنان از عادلانه بودن رفتار دولت با ملت هم متوسط رو به پایین است و نیمی از آنان نسبت به آینده خوش‌بین هستند و معتقدند آینده بهتر خواهد شد. اکثر افراد از لحاظ نظری به ارزش‌های فرهنگی، یعنی دانش و معرفت‌بهای بیشتری می‌دهند، ولی در عمل ارزش‌های اجتماعی، یعنی تعهد و مسئولیت را بیشتر ترجیح می‌دهند. میزان تقدیرگرایی پایین و برعکس، میزان فعال‌گرایی در بین افراد ۱۵ سال به بالای مراکز استان‌های کشور بسیار بالاست. هویت جمعی دارای صبغه یا رنگ غالب مذهبی- ملی است. احساس ذاتی، متوسط رو به کم، ولی احساس وابستگی

که در ایران امروز، کمتر کسی به دنبال خیر جمعی است. در بعد هنجارها و اعتماد اجتماعی، بویژه اعتماد به نهادها و گروه‌های اجتماعی سرمایه اجتماعی خوب است ولی اعتماد مردم به مسئولان و اطمینان آنان از رعایت حقوق و تکالیف شهروندی بالا نیست. در بعد بیوندها و اعتماد بین فردی هم سرمایه اجتماعی از لحاظ رفت و آمد و همکاری با دیگران و اعتماد به آنان، بالا، ولی در زمینه احساس دوستی و تعلق به دیگران و شرکت در فعالیت‌های جمعی آنان، پایین است. در بعد همبستگی و انسجام اجتماعی هم سرمایه اجتماعی در ایران از لحاظ میزان پذیرش اجتماعی و مشارای قومی و مذهبی، خوبه ولی در زمینه انسجام بین قومی پایین است. در بعد حمایت اجتماعی هم ۶۴ درصد افراد مورد بررسی اعلام کرده‌اند که در موقع گرفتاری، کس یا کسانی دارند که به کمک آنان بشتابند و از آنان حمایت کنند. بنابراین می‌توان گفت وضعیت سرمایه اجتماعی به جز در موارد استثنایی که آن هم مربوط به جنبه سنتی و سرمایه اجتماعی قدیم است در اغلب موارد بویژه در روابط انجمنی که از مولفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی جدید به شمار می‌رود، چندان مطلوب به نظر نمی‌رسد.



ساخته
۴۵ درصد
علوم انسانی،

اجتماعی، تربیتی و هنر و بقیه هم کشاورزی، بهداشت و خدمات بوده است. از لحاظ وضعیت فعالیت ۳۴ درصد شاغل، ۳۰ درصد خانه‌دار، ۱۹ درصد محصل، دانشجو و طلبه، ۱۱ درصد بازنشسته و ۱ درصد سرباز بوده‌اند. بیش از نیمی از شاغلین دارای مرتبه شغلی متوسطی هستند. حدود ۶۰ درصد پاسخگویان متاهل بوده‌اند. میانگین بعد خانوار هم ۴/۸ یعنی حدود ۵ نفر بوده است. میانگین هزینه ماهانه خانوارها ۲۸۴ هزار تومان و میانگین درآمد ماهانه آن‌ها ۳۲۷ هزار تومان یعنی کمی بیش از متوسط هزینه آن‌ها بوده است. حدود پاسخگویان مالک منازل مسکونی خود بوده و میانگین مترهاژ زمین و بنا (عرضه و اعیان) منازل مسکونی آن‌ها به ترتیب ۱۸۵ و ۱۲۵ متر بوده است. بیش از نیمی از پاسخگویان هر روز پیگیر اخبار کشور هستند

به جمع، احساس ارزشمندی، احساس قدرت، احساس بهره‌مندی و رضایت از کار و همکار، زیاد و گرایش به دموکراسی بسیار زیاد است.

در بعد کنشی هم ارتباط افراد با افراد و گروه‌ها و نهادها، متوسط است و الگوی کنشی آنان از میزان عقلانیت نسبتاً بالایی برخوردار است. مجموعه ویژگی‌های بالا تداخل و آمیختگی سنت و مدرنیته و تحول رو به مدرنیته و گرایش بیشتر افراد (بویژه نسل جوان) به شاخص‌های ذهنی و عینی مدرنیته را نشان می‌دهد.

۲.۳. توصیف وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران

همان‌طور که اطلاعات جدول شماره ۱.۳.۲ نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی در ایران در مجموع از لحاظ اغلب مولفه‌های چندگانه و شاخص‌های مختلف مرتبط با آن‌ها پایین است. میزان سرمایه اجتماعی در زمینه روابط انجمنی، بویژه قبول مسئولیت‌اجرایی در نهادهای مدنی یا کمک‌فکری به آن‌ها بسیار پایین است. این امر نشان می‌دهد

سرمایه اجتماعی شبکه‌ای از روابط مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین فردی و بین گروهی و تعاملات افراد با نهادها و گروه‌های اجتماعی است که قرین همبستگی و انسجام اجتماعی و برخوردار از حمایت لازم برای تسهیل کنش‌ها در جهت تحقق اهداف فردی و جمعی است

۱.۲.۳. جدول خلاصه اطلاعات آمار توصیفی مربوط به وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران

مولفه‌ها و شاخص‌های مقیاس پنج بعدی سنجش سرمایه اجتماعی در ایران	توزیع درصد آماره‌ها Statistics								
	کم	متوسط	زیاد	کمینه Min	بیشینه Max	میانگین Mean	میانه Median	نما Mode	انحراف استاندارد St. Dev.
کل سرمایه اجتماعی (برابند یا مجموع مولفه‌ها یا ابعاد)	۳۹	۳۵	۲۶	۶۸	۱۶۰	۶۴۲/۱۰۰	۱۰۰	کم-۱	۳۲۶/۹
مولفه‌ها (ابعاد) ۱- روابط انجمنی	۴۸	۲۹	۲۳	۹۴	۱۵۲	۰۰/۱۰۰	۹۹	کم-۱	۹۴۴/۴
۱-۱- همکاری با نهادهای مدنی	۵۵	۳۳	۱۲	۰	۱۰	۵۸/۱	۱	کم-۱	۵۷۲/۱
۱-۲- عضویت در نهادهای مدنی	۴۹	۳۹	۱۲	۰	۱۰	۹۷/۰	۱	کم-۱	۲۸۱/۱
۱-۳- حضور در برنامه‌های نهادهای مدنی	۴۶	۴۴	۱۰	۰	۹	۹۵/۰	۱	کم-۱	۱۴۳/۱
۱-۴- کمک فکری به نهادهای مدنی	۸۱	۱۶	۳	۰	۹	۲۸/۰	۰	کم-۱	۷۱۹/۰
۱-۵- کمک مالی به نهادهای مدنی	۷۰	۲۸	۲	۰	۸	۲۰/۰	۰	کم-۱	۷۶۳/۰
۱-۶- قبول مسئولیت اجرایی در نهادهای مدنی	۸۶	۱۳	۱	۰	۸	۲۰/۰	۰	کم-۱	۵۸۷/۰
۲- هنجارها و اعتماد اجتماعی - اعتماد به نهادهای گروه‌ها ...	۳۹	۲۹	۳۶	۸۴	۱۱۵	۰۰/۱۰۰	۱۰۰	کم-۱	۲۳۷/۴
۲-۱- اعتماد به نهادهای اجتماعی	۳۵	۲۹	۳۸	۳	۹۵	۵۹	۶۰	زیاد-۳	۹۴۲/۱۴
۲-۲- اعتماد به گروه‌های اجتماعی	۳۲	۳۲	۳۶	۶	۱۰۵	۶۵	۶۵	زیاد-۳	۶۸۳/۱۳
۲-۳- ارزیابی وضعیت جامعه	۳	۲۳	۳۵	۱	۲۵	۱۵	۱۵	خوب-۳	۵۴۱/۳
۲-۴- اعتماد به مسئولان	۴۳	۳۵	۲۲	۱	۵	۷۵/۲	۳	کم-۱	۰۲۶/۱
۲-۵- اطمینان از رعایت حقوق و تکالیف یا اخلاق شهروندی در جامعه	۳۵	۳۱	۳۴	۳	۳۵	۲۱	۲۱	کم-۱	۰۸۲/۵
۲-۶- اطمینان از رعایت ارزش‌های اخلاقی در جامعه								متوسط-۲	
۳- پیوندها و اعتماد بین فردی	۳۴	۳۵	۳۱	۸۷	۱۱۴	۹۹۶/۹۹	۱۰۰	متوسط-۱	۳۹۹/۳
۳-۱- احساس دوستی و تعلق و یکی بودن با دیگران	۳۴	۳۳	۳۳	۴	۴۵	۲۷	۲۷	کم-۱	۲۱۴/۶
۳-۲- اعتماد به دیگران - اشخاص	۳۳	۳۳	۳۴	۱	۶۶	۳۰	۳۰	زیاد-۳	۹۴۱/۶
۳-۳- همکاری و مشارکت داوطلبانه در رفع مشکل دیگران	۳۲	۲۷	۴۱	۱	۴۵	۳۰	۳۰	زیاد-۳	۹۴۱/۶
	۳۷	۳۱	۳۲	۱	۳۰	۵/۲۰	۲۰	کم-۱	۸۹۹/۶
	۲۶	۳۱	۴۳	۲	۳۰	۱۵	۱۵	زیاد-۳	۶۸۰/۳

۴-۳- شرکت در فعالیت‌های جمعی دیگران ۵-۳- رفت و آمد با دیگران									
۴- همبستگی و انسجام اجتماعی	۴۱	۳۲	۳۷	۹۳	۱۰۵	۰۰۱/۱۰۰	۱۰۰	کم-۱	۴۰۹/۵
۱-۴- میزان پذیرش اجتماعی	۳۵	۲۵	۴۰	۱	۱۸	۱۱	۱۱	۳-زیاد	۶۸۱/۳
۲-۴- میزان انسجام بین قومی	۴۶	۳۴	۳۰	۱	۴۸	۳۰	۳۰	۱-کم	۷۸۰/۹
۳-۴- میزان ملاباری قومی و مذهبی	۱۷	۲۶	۵۷	۱	۱۰	۹/۵	۶	۳-زیاد	۲۵۱/۲
۵- حمایت اجتماعی ۱-۵- احساس برخورداری از حمایت جمعی	حمایت‌کننده ندارد ۳۶ حمایت‌کننده دارد ۶۴		۱۰۰	۱۰۱	۶/۱۰۰	۱۰۱	۱-دارد		۳۷۷۰

همان‌طور که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود میانگین سرمایه اجتماعی در مراکز توسعه بافته‌های مسکونی در شهرهای مختلف ایران در رتبه‌های مختلف قرار دارد. در این میان، رتبه‌های بالاتر نشان‌دهنده سرمایه اجتماعی بالاتر است. در این میان، رتبه‌های بالاتر نشان‌دهنده سرمایه اجتماعی بالاتر است. در این میان، رتبه‌های بالاتر نشان‌دهنده سرمایه اجتماعی بالاتر است.

ردیف	شهر	میانگین کل Mean	رتبه سرمایه اجتماعی*	رتبه سطح توسعه	انحراف استاندارد Std. Deviation	کمینه Min	بیشینه Max	میانه Median
۱	اراک	۶۵۳/۱۰۱	۱۳	۷	۱۴۱۸۷/۱۱	۷۰/۲۱	۷۳/۱۴۹	۲۹۰۳/۱۰۰
۲	اردبیل	۵۲۱۸/۱۰۳	۳	۹	۵۱۲۳۷/۷	۳۳/۸۴	۶۰/۱۲۷	۹۱۷۵/۱۰۲
۳	ارومیه	۳۳۱۲/۱۰۲	۹	۱۶	۴۵۱۹۰/۸	۶۱/۷۸	۰۲/۱۲۰	۸۴۵۲/۱۰۱
۴	اصفهان	۸۴۰۹/۹۷	۲۹	۲	۲۶۰۸۲/۹	۷۰/۷۴	۷۳/۱۲۷	۰۰۱۴/۲۷
۵	اهواز	۱۴۸۷/۱۰۴	۲	۷	۸۹۸۵۷/۸	۲۱/۸۴	۵۰/۱۲۴	۵۱۳۷/۱۰۳
۶	ایلام	۰۲۶۲/۱۰۳	۴	۳۴	۵۹۱۲۵/۸	۲۵/۷۸	۳۳/۱۲۵	۰۴۶۹/۱۰۲
۷	بجنورد	۵۲۰۷/۱۰۱	۱۴	۱۱	-۱۵۴۹/۱۰	۲۸/۷۲	۲۶/۱۴۸	۳۳۶۱/۱۰۰
۸	بندرعباس	۹۸۱۴/۱۰۱	۱۰	۱۸	۳۶۵۹۶/۷	۸۲/۸۲	۸۰/۱۲۸	۵۵۳۸/۱۰۱
۹	بوشهر	۴۵۲۵/۹۹	۲۲	۱۷	۵۱۵۳۹/۸	۱۹/۶۸	۳۹/۱۲۳	۵۳۲۲/۹۸
۱۰	بیرجند	۳۳۰۶/۱۰۲	۸	۱۱	۷۳۱۲۴/۸	۹۳/۸۰	۵۰/۱۲۳	۳۳۵۴/۱۰۱
۱۱	تبریز	۱۵۰۴/۹۸	۳۸	۱۶	۸۳۰۴۷/۸	۳۳/۷۴	۰۹/۱۲۰	۰۶۱۲/۹۸
۱۲	تهران	۵۹۰۵/۹۸	۲۵	۱	۷۹۰۹۹/۸	۶۲/۷۰	۵۱/۱۲۹	۳۱۱۴/۹۸
۱۳	خرم‌آباد	۲۱۶۸/۹۹	۳۴	۱۸	۴۱۰۹۹/۷	۲۴/۹۹	۰۹/۱۲۱	۸۳۳۲/۹۸
۱۴	رشت	۶۳۳۵/۹۹	۲۰	۹	۰۶۶۷/۸۸	۱۰/۸۹	۳۴/۱۲۶	۱۸۰۲/۹۹
۱۵	زاهدان	۳۸۳۷/۱۰۵	۱	۲۰	۳۳۵۳۱/۱۲	۵۱/۷۵	۱۸/۱۶۰	۵۵۷۰/۱۰۳
۱۶	زنجان	۳۸۳۳/۱۰۲	۷	۳۲	۱۹۰۴۲/۱۰	۱۴/۹۹	۰۹/۱۵۵	۳۱۱۳/۱۰۱
۱۷	ساری	۸۹۶۹/۱۰۱	۱۲	۹	۵۶۵۶۴/۱۱	۴۲/۷۵	۷۷/۱۲۷	۰۳۳۱/۱۰۰
۱۸	سمنان	۱۹۱۲/۱۰۰	۱۸	۱۹	۴۸۱۴۰/۸	۲۸/۷۲	۳۳/۱۲۲	۱۹۵۲/۹۹
۱۹	سندج	۴۱۸۵/۹۹	۲۳	۳۳	۹۶۰۳۱/۹	۶۶/۷۶	۴۸/۱۲۷	۳۳۸۸/۹۸
۲۰	شهرکرد	۷۳۱۲/۱۰۲	۶	۲۱	۴۵۱۹۶/۱۰	۷۶/۷۷	۶۹/۱۵۷	۳۹۳۲/۱۰۱
۲۱	شیراز	۱۸۷۸/۱۰۱	۱۹	۱۰	۸۳۶۵۲/۸	۲۰/۷۰	۹۶/۱۲۳	۱۱۴۶/۱۰۰
۲۲	قزوین	۱۲۵۷/۱۰۱	۱۵	۸	۴۳۰۳۹	۰۱/۷۶	۷۵/۱۲۵	۴۰۵۷/۱۰۰
۲۳	قم	۵۷۲۶/۹۹	۲۱	۱۵	۶۴۶۷۳/۸	۸۹/۷۷	۷۹/۱۲۵	۴۱۰۷/۹۹
۲۴	کرمان	۰۶۵۳/۱۰۰	۱۹	۱۱	۵۷۸۷/۸۸	۳۵/۷۸	۹۵/۱۲۳	۷۶۰۸/۹۹
۲۵	کرمانشاه	۳۳۵۸/۱۰۰	۱۷	۱۴	۹۱۳۶/۸	۱۶/۷۸	۱۵/۱۲۱	۳۰۳۴/۹۹
۲۶	گرگان	۹۴۸۶/۱۰۱	۱۱	۹	۸۵۵۳/۸	۴۵/۷۷	۰۴/۱۲۶	۳۹۶۴/۱۰۱
۲۷	مشهد	۳۵۴۱/۹۸	۲۷	۱۱	۴۴۰۸۵/۷	۴۴/۷۴	۸۶/۱۲۳	۱۶۳۱/۹۸
۲۸	همدان	۵۲۶۰/۱۰۰	۱۶	۱۶	۴۶۰۷۶/۹	۶۲/۷۶	۹۰/۱۲۳	۷۵۰۹/۹۹
۲۹	یاسوج	۷۳۹۹/۱۰۲	۵	۲۰	۷۹۱۳۴/۸	۳۵/۸۱	۴۷/۱۲۳	۸۱۴۵/۱۰۱
۳۰	یزد	۵۴۶۵/۹۸	۲۶	۶	۷۰۹۱/۹۸	۳۴/۷۰	۲۰/۱۲۷	۵۴۳۲/۹۸
	جمع	۶۴۳۳/۱۰۰			۳۱۴۸۷/۹	۱۹/۶۸	۱۸/۱۶۰	۸۴۴۲/۹۹

*رتبه ۱، بالاترین و رتبه ۳۰، پایین‌ترین میزان سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهند.

پیامدهای سرمایه
اجتماعی در بعد توسعه
انسانی و اجتماعی،
بوژه عام گرایی و
انسجام جمعی عام
پایین، ولی در ابعاد خرد
نظیر احساس سلامت،
موفقیت، رضایت و
شادی بالاست



مقایسه میانگین گونه‌ها یا سطوح سرمایه اجتماعی می‌تواند یافته مذکور را در ارتباط با بالا بودن میزان سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های کمتر توسعه یافته کشور روشن سازد.
بر اساسی اطلاعات جدول زیر:

سرمایه اجتماعی در بعد پیوندها و اعتماد اجتماعی	گونه‌ها یا سطوح سرمایه اجتماعی				میانگین کل
	قدیم یا درون گروهی (بین آشنایان)		جدید یا بین گروهی (بین غریبه‌ها)		
	میانگین سرمایه اجتماعی در میان اعضای خانواده	میانگین سرمایه اجتماعی در میان خویشاوندان	میانگین سرمایه اجتماعی در میان همکاران و همسایگان	میانگین سرمایه اجتماعی در بین هم محله‌ها، همشهریان و هموطنان (ایرانیان)	
همکاری، مشارکت در رفع مشکل	۵۵/۴	۰۷/۴	۵۸/۳	۱۸/۳	۳۰/۴
شرکت در فعالیت‌های جمعی	۵۳/۳	۰۸/۳	۳۸/۲	۹۲/۱	۷۲/۲
اعتماد اجتماعی	۶۰/۴	۶۳/۳	۰۸/۳	۶۰/۲	۵۰/۳
احساس دوستی، تعلق و یکی بودن	۵۸/۴	۸۲/۳	۱۳/۳	۷۰/۲	۵۶/۳
میانگین کل	۳۰/۴	۶/۳	۳	۶/۲	

پیدا می‌کنند، در سطوح بالاتر نقش منفی داشته باشد و از مشارکت جمعی عام و بسط اعتماد اجتماعی در بین ایرانیان جلوگیری کند.
۳.۳ پیامدهای سرمایه اجتماعی
با توجه به اطلاعات جدول ۱.۳.۳ می‌توان گفت پیامدهای مربوط به سرمایه اجتماعی جدید، مانند توسعه انسانی- اجتماعی که با شاخص‌هایی مانند عام گرایی و انسجام جمعی نشان داده شده، همانند خود سرمایه اجتماعی پایین است، ولی سایر

بود که سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های کمتر توسعه یافته، مثل زاهدان بیش از مراکز استان‌های توسعه یافته‌تر مانند تهران باشد. غالب بودن سرمایه اجتماعی قدیم در ایران ضمن این که می‌تواند برای آشنایان و افراد درون گروهی‌های غیررسمی خانوادگی، فامیلی و... مفید باشد و نقش مثبتی در تسهیل کنش‌های افراد و پیشگیری از آسیب‌ها و... ایفا کند، ممکن است به مقتضای تعهداتی که افراد نسبت به آن گروه‌ها

می‌توان گفت در ایران سرمایه اجتماعی قدیم یا درون گروهی (بین آشنایان) بیش از سرمایه اجتماعی جدید گروهی (بین غریبه‌ها) پایین است. هر چه از سطح خانواده به سطوح بالاتر، یعنی خویشاوندان، دوستان، همکاران، همسایگان، هم محله‌ها، همشهریان و هموطنان حرکت کنیم، از میزان سرمایه اجتماعی کاسته می‌شود. این کاهش در زمینه‌های مشارکت جمعی و اعتماد اجتماعی بیشتر است بنابراین دور از انتظار نخواهد

پیامدها، مانند مشارکت جمعی بویژه مشارکت در انتخابات، به دلیل دخالت عوامل اناسی بالاست. احساس موفقیت، احساس سلامت، احساس رضایت و احساس شادی هم به دلیل روابط شخصی افراد با گروه‌های کوچک غیررسمی خانواده، خویشان و دوستان، یعنی وجود سرمایه اجتماعی قدیم یا درون گروهی بالاست. بنابراین با توجه به ضعف سرمایه اجتماعی جدید بین گروهی در ایران، پیامدهای حاصل از آن هم ضعیف است، ولی پیامدهای مرتبط با سرمایه اجتماعی قدیم همانند خود سرمایه اجتماعی قدیم از وضعیت بهتری برخوردار است.

۱.۳.۳. جدول خلاصه اطلاعات آمار توصیفی مربوط به پیامدهای سرمایه اجتماعی در ایران

متغیرها	درصد	آماره	متغیر	درصد	آماره
عام‌گرایی - نظری:	۳۴	نما: متوسط	احساس موفقیت:	۲۴	
- کم	۴۸		- کم	۳۳	نما: زیاد
- متوسط	۱۸		- متوسط	۴۳	
- زیاد	۴۸	نما: کم	- زیاد	۲۴	
عام‌گرایی - عملی:	۳۳		احساس سلامت:	۳۳	نما: زیاد
- کم	۱۹		- کم	۴۳	
- متوسط	۲۵	نما: کم	- متوسط	۱۶	
- زیاد	۳۴		- زیاد	۲۴	نما: زیاد
انسجام جمعی عام:	۳۱		احساس رضایت:	۶۰	
- کم	۱۹	نما: زیاد	- کم	۲۶	
- متوسط	۱۳		- متوسط	۳۰	نما: زیاد
- زیاد	۴۸		- زیاد	۴۴	
مشارکت جمعی (شرکت در انتخابات):			احساس شادی:		
- کم			- کم		
- متوسط			- متوسط		
- زیاد			- زیاد		

کم سوادتر و از نظر اقتصادی غیرفعال (بازنشسته و خانه‌دار) و از نظر قومیت بلوچ، کرد، عرب و از لحاظ مذهبی غیر شیعی هستند ولی زبان تکلم در خانواده آنان فارسی است و از رسانه‌های بیشتر و متنوع‌تری هم استفاده می‌کنند. در میان مردان متأهل و مسن‌تری که از تحصیلات بالاتر، بویژه در رشته‌های علوم انسانی - اجتماعی و هنرها برخوردارند، از نظر اقتصادی فعال و دارای مراتب شغلی بالاتر و دارایی و درآمد بیشتر هستند و اخبار مربوط به کشور را بیشتر پیگیری می‌کنند، سرمایه اجتماعی بیشتر است. این افراد ضمن آن که بیشتر به زیارت اماکن مقدس می‌روند ولی از نظر دینی متعصب نیستند از عادلانه بودن رفتار دولت با مردم و آینده‌پنداشتی مثبت دارند و برای دانش و تعهد ارزش بیشتری قائل هستند. میزان تقدیرگرایی در بین آنان کم، ولی فعال‌گرایی، احساس دانایی، هویت، ارزشمندی، قدرت، بهره‌مندی و فعالیت و بویژه گرایش به آزادی و دموکراسی در آنان بالاست. این افراد با دیگران و نهادها رابطه بیشتری دارند و الگوی کنش آنان عقلانی‌تر است.

فاصله کمتر باشد، میزان سرمایه اجتماعی بیشتر است. البته در این جا رابطه یکطرفه نیست بلکه همان طور که قبلاً اشاره شد عوامل اجتماعی از جمله خود سرمایه اجتماعی هم در انتخاب محل سکونت نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند. در بعد محیط هنجاری یا اجتماعی هم می‌توان گفت ظاهراً بین سطح توسعه و سرمایه اجتماعی رابطه‌ای منفی وجود دارد. میزان سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های توسعه‌یافته‌تر کشور مثل تهران و اصفهان، کمتر از مراکز استان‌های کمتر توسعه یافته چون زاهدان و ایلام است. هر چند مساله کاهش سرمایه اجتماعی در کشورهای توسعه یافته هم مطرح شده است ولی در ایران فرسایش سرمایه اجتماعی قدیم با شکل‌گیری و افزایش سرمایه اجتماعی جدید جایگزین نمی‌شود. در سطوح میانی و خرد هم بین مشخصات نهادهای غیررسمی نظیر خانواده، قومیت و مذهب گونه‌ها یا سطوح و میزان سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد. میزان سرمایه اجتماعی در مجموع قدیم و جدید، در بین آن دسته از پاسخگويانی بیشتر است که دارای والدین

۴. تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها
بر اساس چارچوب مفهومی و مدل فرضی ارائه شده در این نوشتار، تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها در دو سطح ساده و پیچیده انجام خواهد شد. در سطح ساده رابطه متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) با متغیرهای مستقل مطرح شده در مدل و فرضیه‌ها، در قالب جنول‌های متقاطع و با استفاده از آزمون‌های آماری مورد سنجش قرار می‌گیرد و پس از آن با بهره‌گیری از تکنیک‌های تحلیل چند متغیری، ضمن آزمون و اصلاح مدل فرضی، سعی می‌شود مدل نظری (تئوریک) جدیدی برای تحلیل سرمایه اجتماعی در ایران ارائه شود.

۴.۱. تحلیل‌های دو متغیری

بر اساس اطلاعات جدول ۱.۱.۴ می‌توان گفت در سطح تحلیل دو متغیری، معنی‌دار بودن رابطه سرمایه اجتماعی با متغیرهای مستقل مورد توجه در مدل فرضی، در سطح قابل قبولی تأیید می‌شود. در تبیین رابطه سرمایه اجتماعی با هر دسته از متغیرهای مستقل، می‌توان گفت بین کم و کیف سرمایه اجتماعی و فاصله بین منازل آشنایان در شهر، رابطه معکوسی وجود دارد. هر چه میزان

در تحلیل رابطه پیامدهای سرمایه اجتماعی با کم و کیف خود سرمایه اجتماعی، بر اساس اطلاعات جدول شماره ۱.۱.۴ می توان گفت همه پیامدهای مذکور در مدل فرضی یعنی عام گرایی، انسجام جمعی عام، مشارکت جمعی، احساس موفقیت، احساس سلامت و احساس شادی رابطه مثبت و مستقیمی با سرمایه اجتماعی دارند. ولی همان طور که قبلا اشاره شد، با توجه به ضعف میزان سرمایه اجتماعی در ایران پیامدهای سرمایه اجتماعی جدید نظیر عام گرایی و انسجام جمعی عام هم در مقایسه با سایر پیامدها دارای وضعیت ضعیف تری هستند.

متغیرهای باقیمانده در مدل	Unstandardized Coellicients		Standardized Coellicients		t	Sig
	B	Std. Error	Beta			
فاصله منازل مسکونی	۲۸۰/۲	۶۲۹/۱	۰۱۵/۰		۰۴۶۱/۱	۰۱۴/۰
پاسخگویان با آشنایان	۴۶۷/۰	۲۰۲/۰	۱۶۹/۰		۳۱۱/۲	۰۲۳/۰
ارتباط با آشنایان	۸۰۸/۰	۳۲۵/۰	۱۷۴/۰		۴۸۳/۲	۰۱۵/۰
ارتباط با افراد	۶۵۲/۰	۱۲۵/۰	۳۵۹/۰		۲۰۴/۵	۰۰۰/۰
ارتباط با نهادها	۲۳۳/۰	۱۱۳/۰	۱۵۷/۰		۰۵۹/۲	۰۴۲/۰
میزان سن	۵۶۳/۰	۲۶۳/۰	۱۶۱/۰		۱۳۸/۲	۰۳۵/۰
میزان دینداری	۰۴۵/۱	۶۰۳/۰	۱۲۹/۰		۷۳۳/۱	۰۸۶/۰
میزان تقدیرگرایی	۹۱۲/۳	۰۲۸/۲	۱۷۲/۰		۹۱۹/۱	۰۵۰/۰
- ترجیحات ارزشی	۷۲۱/۶	۰۱۳/۲	۴۹۲/۰		۳۳۸/۳	۰۰۱/۰
فرهنگی - دانش	۶۰۹/۱	۸۱۰/۰	۱۴۱/۰		۹۸۶/۱	۰۳۹/۰
- ترجیحات ارزشی	۲۸۲/۱	۷۹۹/۰	۱۱۴/۰		۶۰۴/۱	۰۱۱/۰
اجتماعی - تعهد						
احساس دانایی						
الگوی کنش - خردورزانه						

R=۸۱۵/۰

R^۲=۶۶۴/۰

F=-۵۴/۴

Sig =/۰۰۰

در اغلب شهرها بیش از خانوارها با آشنایان خود همجواری یا در فاصله ای نزدیک به آنان سکنی گزیده اند و در سطح میانی با نهادهای غیررسمی خانوادگی و قومی در تعامل اند. برغم تفاوت در قومیت اغلب افراد شیعی مذهب اند و به زبان فارسی تکلم می کنند. تلویزیون که برنامه های آن توسط دولت تنظیم می شود، اصلی ترین رسانه مورد استفاده مردم است. رادیو و روزنامه در درجات دوم و سوم اهمیت قرار دارند. در سطح خرد هم با زنان و مردان ۱۵ سال به بالای سروکار داریم که میانگین سنی آنان ۳۳ سال است و اغلب متأهل اند. این افراد در مقایسه با والدین خود از پایگاه اجتماعی بالاتری برخوردارند. میزان دینداری در میان آنان متوسط رو به پایین است و از وضعیت محله نحوه برخورد دولت با مردم و دورنمای آینده پنداشتی مثبت دارند. افراد مورد بررسی دارای هویت مذهبی و ملی غالب اند و گرایش بسیار زیادی به دموکراسی دارند و گفت و گو را موثرترین راه حل مشکل می دانند. میزان تعامل آنان با افراد و نهادها، کم رو به متوسط است و اغلب سعی دارند کنش های خود را خردمندانه

اجتماعی در بعد روابط انجمنی از قبیل همکاری با نهادهای مدنی ضعیف تر و در بعد پیوندهای بین فردی، مثل رفت و آمد با دیگران قوی تر است. سرمایه اجتماعی درون گروهی یا قدیم، بیشتر از سرمایه اجتماعی بین گروهی یا جدید است. هر چه از سطح خانواده به سطوح بالاتر (خویشاوندان، دوستان، همکاران، همسایگان، هم محله ها، هم قومان، هم شهریان و هم وطنان) حرکت کنیم، میزان سرمایه اجتماعی کمتر می شود. در واقع بیشترین میزان آن در سطح خانواده و کمترین آن در سطح ملی است. توزیع سرمایه اجتماعی در بین مراکز استانی متفاوت است. در برخی از مراکز استان های کمتر توسعه یافته نظیر زاهدان و ایلام، سرمایه اجتماعی بیشتر از مراکز استان های توسعه یافته تر چون تهران و اصفهان است.

سرمایه اجتماعی با ویژگی های فوق دارای خاصتهایی است که می توان مشخصات آن را در سطوح متفاوت به شرح زیر توصیف نمود: در سطح کلان محیط زندگی افراد ۱۵ سال به بالای ساکن مراکز استان ها از لحاظ طبیعی و جغرافیایی متفاوت است. با وجود این تفاوت ها،

۲.۴. تحلیل های چند متغیری

پس از سنجش رابطه سرمایه اجتماعی با متغیرهای مستقل مورد توجه در مدل فرضی، آن دسته از متغیرهایی که معنی دار بودن رابطه آن ها با سرمایه اجتماعی طبق آزمون های آماری تایید شده بود، با تبدیل متغیرهای اسمی به متغیرهای تصنیفی ۱۳ وارد معادله رگرسیون شدند. بعد از انجام محاسبات متعدد متغیرهای زیر در معادله باقی ماندند: متغیرهای باقی مانده در مدل بیش از ۶۶ درصد تغییرات سرمایه اجتماعی در ایران را تبیین و پیش بینی می کنند. در این مقاله ترکیبی از متغیرهای سطوح متفاوت باقی مانده اند که پایه اصلی مدل نظری به دست آمده از پژوهش را تشکیل می دهند.

۵. نتیجه گیری

در این جاسی خواهد شد ضمن اشاره به مهمترین نتایج توصیفی و تحلیلی، راهبردهایی برای بهبود وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران ارائه شود. **۱.۵. نتایج توصیفی:** کل سرمایه اجتماعی (برایند مولفه ها یا ابعاد مورد توجه در مقیاس تهیه شده برای سنجش سرمایه اجتماعی در ایران) پایین رو به متوسط است. سرمایه

هدایت کنند.

پیامدهای سرمایه اجتماعی هم در بعد توسعه انسانی و اجتماعی، بویژه عام‌گرایی و انسجام جمعی عام‌یابین، ولی در ابعاد خرد نظیر احساس سلامت، موفقیت، رضایت و شادی بالاست. این امر محصول ویژگی‌های سرمایه اجتماعی در ایران، از جمله غلبه سرمایه اجتماعی قدیم بر جدید است.

۲.۵. نتایج تحلیلی و ارائه مدل نظری

در سطح تحلیل دو متغیری با توجه به نتایج آزمون‌های آماری، رابطه سرمایه اجتماعی با اغلب متغیرهای مدل فرضی مورد تأیید قرار گرفت، ولی در تحلیل‌های چند متغیری حدود ۱۳ متغیر در معادله باقی ماندند که با ترکیب آن‌ها مدل نظری زیر به دست آمد.

۳.۵. ارائه راهبردها

با توجه به وضعیت موجود سرمایه اجتماعی در ایران، از جمله پایین بودن میزان آن، غلبه گونه قدیم و نقش منفی آن در سطوح اجتماعی بالاتر بویژه در سطح ملی، ضعف روابط انجمنی و به تبع آن ضعف پیامدهای مثبت آن از لحاظ توسعه انسانی و اجتماعی، حرکت به سوی وضعیت مطلوب یعنی تقویت سرمایه اجتماعی، بویژه گونه جدید و بعد روابط انجمنی آن، ارتقاء پیامدهای مثبت آن در جهت توسعه انسانی- اجتماعی، تسهیل کنش‌ها، تقلیل آسیب‌های اجتماعی و تقویت احساس سلامت، موفقیت، رضایت و شادی مردم از طریق تغییر و اصلاح خاستگاه سرمایه اجتماعی در سطوح کلان، میانی و خرد ضروری است.

در سطح کلان، اصلاح و بهبود محیط اجتماعی، از جمله رفع عوارض حاصل از موقعیت‌های مرکز-پیرامونی و توسعه نابرابر و نامتوازن مراکز استان‌ها و مقابله با سیطره سیستم بر جهان حیاتی، در سطح میانی تقویت و تکوین نهادهای مدنی جدید نظیر انجمن‌های فرهنگی، شوراهای اجتماعی، تشکل‌های سیاسی و اتحادیه‌های صنفی و بالاخره در سطح خرد، مقابله با مردسالاری، توجه بیشتر به نیازهای امروزی جوانان، مبارزه با خرافه‌اندیشی و تعصب مذهبی، جلوگیری از غلبه ارزش‌های ابزار (اقتصادی- سیاسی) بر ارزش‌های ذاتی (فرهنگی و اجتماعی) و تقویت تعاملات بین‌گروهی و الگوهای کنشی خردورزانه افراد ضروری است.

پانوش‌ها

1. Social Capital
2. Old Social Capital
3. New Social Capital
4. Anomie & Anomia
5. Egoistic Individualism
6. Particularistic Collectivism
7. Local Community
8. Societal Community
9. Life world
10. Public Sphere
11. Social Praetitioner
12. Factor Analysis
13. Dummy Variables

منابع

۱. انوار، رابرت: 'جامعه مدنی و سرمایه اجتماعی- فرانز از آراء پاتنام، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
۲. اطاعت، جواد: سرمایه اجتماعی، سرمایه مادی و سرمایه انسانی، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۸۲.
۳. افتخاری، اصغر: سرمایه اجتماعی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۸۲.
۴. افه، کلاوس: 'چگونه می‌توان به شهروندان اعتماد داشت؟'، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
- ۴.۱. الوانی، مهدی: 'سرمایه اجتماعی، مفاهیم و نظریه‌ها، فصلنامه مطالعات مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴، ناشرگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۱.
- ۴.۲. الوانی، مهدی: 'سرمایه اجتماعی اصل محوری توسعه'، تدبیر، شماره ۱۴۷، ۱۳۸۳.
۵. اینگلهارت، رونالد: تحول فرهنگ در جوامع پیشرفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، تهران، کویر، ۱۳۷۳.
۶. بروجر، اشرف: نقد و بررسی جایگاه سازمان‌های غیردولتی در ایران به عنوان یکی از سازوکارهای افزایش سرمایه اجتماعی، مجموعه خلاصه مقالات همایش سرمایه اجتماعی و توسعه در ایلام، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۶.
۶. پاتنام، رابرت: دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه دلفروز، تهران، وزارت کشور، ۱۳۸۰.
۷. پاتنام، رابرت: 'جامعه برخوردار- سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی'، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
۸. پورتس، آلهاندور: 'سرمایه اجتماعی: خاستگاه‌ها و کاربردهایش در جامعه‌شناسی مدرن'، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
۹. تاجبخش، کیان: سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه خاکباز و پویان، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
۱۰. چلبی، مسعود: 'جامعه‌شناسی نظم تهران، نشر نی، ۱۳۷۵.
۱۱. حمدی، محمدعلی: 'بررسی سرمایه اجتماعی در ایران و نقش و جایگاه آن در فرآیند توسعه کشور'، مجموعه خلاصه مقالات همایش سرمایه اجتماعی در ایران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی،

۱۳۸۶.

۱۲. خاندوزی، احسان: 'مفهوم‌شناسی، سنج‌سازی و اصول سیاسی'، راهبردها، شماره ۳۳، ۱۳۸۳.
۱۳. دورکچ، امیل: تقسیم کار اجتماعی در جامعه، ترجمه پرهام، تهران، نشر قلم، ۱۳۵۹.
۱۴. دولافه، استیون: 'علیه سرمایه اجتماعی'، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
۱۵. ربانی، علی و ارشدی، وحید: 'تأثیر سیاست‌های توسعه اقتصادی و سیاسی ایران بعد از جنگ در تخریب سرمایه اجتماعی'، مجموعه مقالات همایش سرمایه اجتماعی و توسعه در ایران، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۴.
۱۶. زمیل، گنورگ: 'کلان شهر و حیات ذهنی'، ترجمه یوسف ابازدی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳، ۱۳۷۲.
۱۷. سعادت، رحمان: 'تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان‌ها، فصلنامه راه اجتماعی، سال ششم، زمستان، ۱۳۸۵.
۱۸. شارع‌پور، محمود: 'ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن'، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره ۳، ۱۳۸۰.
۱۹. شارع‌پور، محمود: 'بررسی تجربی سرمایه اجتماعی در استان مازندران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران، ۱۳۸۳.
۲۰. عبداللهی، محمد: 'علل و موانع قانون‌گرایی در ایران از دیدگاه جامعه‌شناسی'، معماری حاکمیت قانون در ایران، تهران، طرح نو، ۱۳۸۱.
۲۱. عبداللهی، محمد: 'زنان و نهادهای مدنی'، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۲، ۱۳۸۲.
۲۲. عبداللهی، محمد: 'توسعه اجتماعی'، توسعه اجتماعی، جلد سوم، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، صص ۲۰۹-۱۹۵، ۱۳۸۴.
۲۳. عبداللهی، محمد و چلبی، مسعود: 'توصیف و تبیین نزاع‌های جمعی در استان، لرستان، دفتر امور اجتماعی استاندار، ۱۳۷۳.
۲۴. عسکری، مقدم، رضا: 'بررسی متون کتاب‌های فارسی دوره دبستان از نظر تشکیل سرمایه اجتماعی'، سرمایه اجتماعی، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۴.
۲۵. علوی، بابک: 'نقش سرمایه اجتماعی در توسعه'، تدبیر، شماره ۱۱۶، ۱۳۸۰.
۲۶. فوکویاما، فرانسیس: 'پایان نظم- سرمایه اجتماعی و حفظ آن'، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران، نشر جامعه ایرانیان، ۱۳۷۹.
۲۷. فوکویاما، فرانسیس: 'سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی'، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۴.
۲۸. کاستلز، مانوئل: 'عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ ظهور جامعه شبکه‌ای'، ترجمه علیقلیان و خاکباز، تهران، طرح نو، ۱۳۸۰.
۲۹. کاظمی‌پور، عبدالمجید: 'سرمایه اجتماعی در ایران: تحلیل ثانویه داده‌های پیمایش‌های ۸۳-۱۳۵۳'، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های ملی، ۱۳۸۳.

- Arrow, K.: observations on social capital, in social capital: A multifaceted perspective (ed.), P. Dasgupta & Stiglitz. The World Bank, Washington D. C., 2000.
- Bebbington, A. & Guggenheim, S.: "Exploring Social Capital Debates at The World Bank", The Journal of Development studies, vol. 40 No. 5, pp. 33-64, 2004.
- Beugelsdijk, S. & Schaik, T.: "Differences in Social Capital Between 54 Western European Regions", Regional Studies, 39, 1053-1064, 2005.
- Bourdieu, P.: "The forms of Capital" in J. Richardson (ed): Handbook of Theory and Research for Sociology of Education, N. Y. Greenwood Press, 1986.
- Bourdieu, P.: Distinction: A Social Critique of The Judgement of taste, Nice, 1987.
- Bourdieu, P.: Practical Reason: On The Theory of Action, Johnson, 1988.
- Bullen, P & Onyx, G.: "Measuring social capital in Five Communities" Journal applied Behavior, vol. 36, No. 1, 1998.
- Coleman, J.: "Social Capital in The Creation of Human Capital", AJS, Vol. 94, Supplement, pp. 95-120, 1988.
- Coleman, J.: Equality and Achievement in Education, Westview Press, 1990.
- Coleman, J.: Foundation of Social Theory, Cambridge, 1994.
- Coming, P.: "Synergy & Self organization in The Evolution of Complex Systems", Journal of System Research, Vol. 12, No. 2, 1995.
- Cox, E.: "Building Social Capital", Health Promotion Matters, Vol. 4, pp. 1-4, 1997.
- Edwards, B. & Foley, M.: "Social Capital, Civil Society and Contemporary Democracy", ABS, 40, No. 5, 1997.
- Feldman, T. R.: Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence, World Bank, Social Capital, Paper No. 5, 1999.
- Fox, A.: Beyond Contract: work, power & Trust Relations, London: Faber & Faber, 1974.
- Fukuyama, F.: Trust: The Social Virtues and The creation of prosperity, London: Penguin, 1995.
- Fukuyama, F.: Social Capital and Civil Engagement in 47 Societies, 1999.
- Gerew, N. R.: Social Capital and Local Development An Exploration of Three Forms of Community based Social Capital, Iowa State Univ., 2003.
- Giddens, A.: The Consequences of Modernity, London: Polity Press, 1990.
- Giddens, A.: The transformation of Intimacy, Cambridge Polity Press, 1992.
- Giddens, A.: The Third way: The Renewal of Social Democracy, London: profile Press, 1998.
- Ginman, M.: "Social Capital as a Communicative paradigm," Health in formats Journal, Vol. 9 (1): 57-64, 2003.
- Grootaert, C.: Social Capital: The Missing Link? In Monitoring Environmental progress, The World Bank, W.D.C, 1996.
- Grootaert, C.: Understanding and Measuring Social Capital, The World Bank, W.D.C, 2002.
- Grootaert, C. and Bastelar, T.: The Role Social Capital in Development, Cambridge Univ. Press, 2002.
- Habermas, J.: Communication and The Evolution of Society, MC Carthy, Boston: Beacon Press, 1979.
- Hall, P.: "Social Capital in Britain", BJPS, Vol. 29. pp. 417-461, 1999.
- Halpern, D.: Social Capital, UK, Polity Press, 2005.
- Harper, R.: Social Capital: A Review of The literature, office for National Statistics, UK, 2001.
- Harper, R.: The Measurement of Social Capital in The United Kingdom, Office for National Statistics, 2002.
- Homans, G.: "Social Behavior as Exchange", AJS, No. 63 pp. 597-605, 1958.
- Hudson, L.: "The Measurement of Social Capital in The United States", International, 2000. Conference on The Measurement of Social Capital. London: Sept. 2000.
- Jacob, J.: The Death and Life of Great American Cities, N.Y., Vintage Books, 1961.
- Kerry, A.: Locuting Community Social Capital: A Study of Social Networks and Community Action, Iowa State Univ., 2003.
- Krishna, A.: The Social Capital Assessment Tool, World Bank, Code 7, 2002.
- Loflin, K.: Bonding and Bridging Social Capital and Their Relation Ship to Community and Political Civic Engagement, The University of N. Carolina, 2003.
- Loh, Joopin: Social Capital and Economic Development in 38 Countries, The Univ. of Alahoma, 2003.
- Madelein, L.: "Bonding and Bridging Social Capital Reflections from Belfast", Sociology BSA, Vol. 38, No. 5. pp. 924-944, 2004.
- Marx, K.: Selected works, Moscow, progress publishers, 1973.
- Mend, G.: Mind, Self and Society, Univ. of Chicago, 1967.
- Misztal, B. A.: Trust in Modern Societies, Polity Press, 1996.
- Narayan, D.: Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty, World Bank, Washington D. C., 1999.
- Narayan, D. and Cassidy: "A Multi dimensional Approach To Measuring Social Capital Current Sociology, 49, 2, pp. 59-105, 2001.
- Newton, K.: "Social Capital and Democracy", ABS, Vol. 40 No. 5 pp. 575-586, 1997.
- Offe, C. & Fuchs, S.: A Decline of social Capital, The German Case, Berlin: Humboldt Universitatzu, 1998.
- Parsons, T.: Societies, Evolutionary and Comparative Perspective, N. J. Prentice Hall, 1966.
- Paxton, P.: "Is Social Capital Declining in The United States", AJS, Vol. 105 No. 1, pp. 88-127, 1999.
- Pories, A.: "The Downside of Social Capital", The American Prospect, 26: 18-21, 1996.
- Portes, A.: "Social Capital: Its origins and Applications in modern Sociology", Annual Review of Sociology, No. 22, pp. 1-24, 1998.
- Putnam, R.: Bowling Alone, N. Y. Simon and Schuster, 2000.
- Putnam, R.: Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, Oxford University Press, 2002.
- Stone, W.: "Empirical Measuring Social Capital", Research Paper, No. 24, Feb 2001, Australian inst. of Family studies, 2001.
- Uslaner, E. M.: The Moral Value of Trust, Cambridge University Press, 2002.
- Varshney, A.: Ethnic Conflicts and Civiclife: Hindus and Muslims in India, Yale Univ. Press New Haven, 2000.
- Wolf, K. H.: The Sociology of George Simmel, The Free Press, 1950.
- Wong, J. T.: Exploring Social Capital and Its Political Consequences- The case of Taiwan. MSU, U.S, 2002.
- Woolcock, M.: "Social Capital and Economic Development: To word a Theoretical Synthesis and policy framework", Theory and Society, Vol. 27, 1998.
- Woolcock, M.: "Why Should we care about Social Capital?" Canberra Bulletin of Public Administration, No. 98, pp. 17-19, 2000.
- World Bank: Social Capital: The Missing Link? Washington D.C., 1997.